
Maatschappelijk werk in uitvoering

Oriëntatie op beroep en werkveld

Henk Jongman, Mirjam Groen

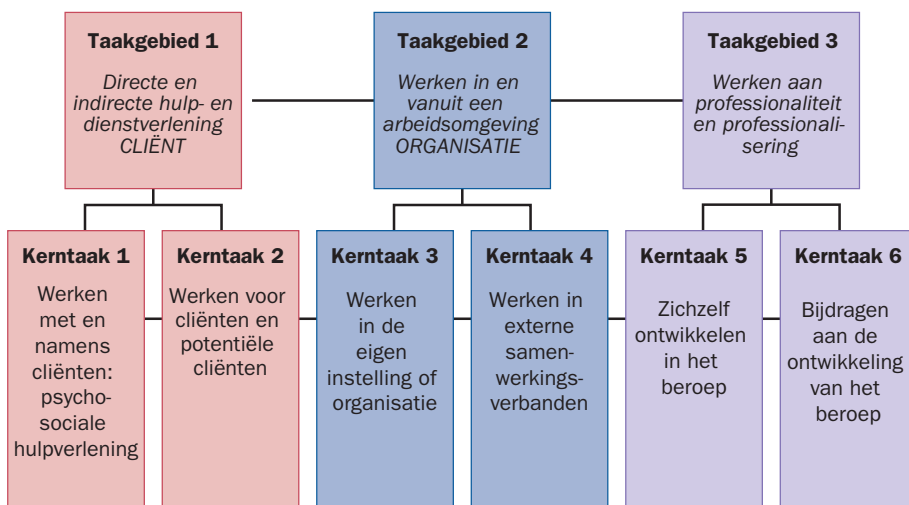
Tweede druk

Noordhoff Uitgevers

Taakgebieden en Kerntaken uit het *Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker*

Bron: NVMW

Maatschappelijk werk in uitvoering

Oriëntatie op beroep en werkveld

Henk Jongman

Mirjam Groen

Tweede druk

Noordhoff Uitgevers Groningen/Houten

Ontwerp omslag: Rocket Industries

Omslagillustratie: Getty Images

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB
Groningen, e-mail: info@noordhoff.nl

Met betrekking tot sommige teksten en/of illustratiemateriaal is het de uitgever,
ondanks zorgvuldige inspanningen daartoe, niet gelukt eventuele rechthebbende(n)
te achterhalen. Mocht u van mening zijn (auteurs)rechten te kunnen doen gelden op
teksten en/of illustratiemateriaal in deze uitgave dan verzoeken wij u contact op te
nemen met de uitgever.

*Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie
die desondanks onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en
uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen
gegevens houden zij zich aanbevolen.*

0 / 14

© 2014 Noordhoff Uitgevers bv Groningen/Houten, The Netherlands.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeleenvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische veeleenvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN (ebook) 978-90-01-85647-2

ISBN 978-90-01-83444-9

NUR 740

Ten Geleide

Een van mijn stokpaardjes is dat maatschappelijk werkers kennis moeten hebben van de ontwikkeling van hun beroep. Zonder historisch besef geen weloverwogen visie op het heden en de toekomst. Maatschappelijk werk beweegt immers mee op de golven van de tijd. Het vak laat wisselend convergerende en divergerende bewegingen zien. Dan weer is het smal en beperkt het zich tot de materiële noden van armen, dan weer is het breed en kan iedereen met psychosociale problemen er terecht. Op dit moment in de tijd zie je dat de nadruk sterk ligt op kwetsbaarheid, op de noden van hen die in de marge dreigen te belanden. Deze verschuiving komt direct voort uit de gevoelde noodzaak om de verzorgingsmaatschappij te moderniseren en daardoor betaalbaar te houden. Onder invloed van de Wmo en de in gang gezette transitie in de zorg komt er meer nadruk te liggen op ondersteuning van 'eigen kracht' en 'zelfredzaamheid' van het individu en van de samenleving als geheel. De hulpverlening krijgt hierbij een ander karakter. Het gaat minder over de psychosociale problemen van het individu, en meer om concrete interventies (schulden, opvoedingsproblemen, huiselijk geweld) en preventieve interventies als gemeenschapsvorming en bevordering van participatie. Binnen collectieve voorzieningen wordt daarnaast steeds meer aandacht gegeven aan hun betekenis voor dat kwetsbare individu. En zo schuiven collectieve interventies, gericht op gemeenschapsvorming, en individuele interventies, gericht op de ondersteuning van het individu en z'n directe omgeving, steeds meer in elkaar.

Beroepsgroepen in het sociale domein die zich alle in hun eigen niche verscholen, richten zich in groten getale op dezelfde doelen en doelgroepen. Deze beweging legt de nadruk meer dan voorheen op vroegtijdige, lichte en gerichte interventies. Naast deze 'vlucht naar voren' zie je een toenemende behoefte aan verdieping en specialisatie. Daar waar mensen in de knel zitten en behoefte hebben aan gerichte hulpverlening, worden maatschappelijk werkers geacht kennis te hebben van de specifieke interventies die 'bewezen effectief' zijn in voornoemde situatie. Deze dubbele opdracht: een brede generieke basis waarmee op tal van terreinen lichte, preventieve interventies gepleegd kunnen worden, naast specialistische kennis waarmee specifieke cliënten geholpen kunnen worden, maakt dat maatschappelijk werk zich in deze tijd (weer) laat kennen als een duizendpoot. In eerdere publicaties (Scholte, 2010; Scholte, Sprinkhuizen en Zuithof, 2012; Sprinkhuizen en Scholte, 2012) noemden we het werk van de huidige sociale professionals 'generalistisch werk'. Maatschappelijk werkers noemden we net als sociaal pedagogisch werkers, cultureel werkers en verpleegkundigen in de wijk 'generalisten' die aan de basis van de zorg, hulp en dienstverlening staan. Generalisten kenmerken zich door een brede kennisbasis waarmee zij op alle domeinen van het dagelijks leven mensen kunnen ondersteunen.

De verschillend opgeleide sociale professionals zijn hierin niet altijd meer van elkaar te onderscheiden.

Naast generalisten kennen we steeds meer specialisten. Specialisten zijn beroepsgroepen die diepgaande kennis hebben op een veel smaller terrein: sociaal recht, psychiatrie, ontwikkelingsstoornissen, enzovoort. Om goede en doeltreffende hulp te bieden is een combinatie van generalisten en specialisten onontbeerlijk. Veel maatschappelijk werkers zijn inmiddels te typeren als specialist-generalist. Ze hebben, met andere woorden, naast de brede kennisbasis waarmee ze op vele domeinen van het dagelijks leven kunnen interveniëren, ook een specialisme. Vaak groeit dit in de loop van het werkend leven. Ze volgen bij- en nascholing en houden zich bezig met een specifieke methodiek, doelgroep of beleidsterrein. Wat maatschappelijk werkers onderling verbindt is het hulpverlenende aspect. Maatschappelijk werkers werken aan (beginnende) problemen van individuele mensen, tussen mensen onderling en tussen mensen en de geïnstitutionaliseerde buitenwereld. Marie Kamphuis typeerde dit in brede zin als 'aanpassingsproblemen'. Waarbij zij het nadrukkelijk óók had over aanpassingsproblemen van die instituties aan het persoonlijk leven van burgers.

Het voorliggende boek werpt een blik op de huidige beroepspraktijk. Het laat maatschappelijk werkers zien in tal van functies en instellingen op alle mogelijke deelterreinen van het sociale domein. De brede generalistische basis wordt hierdoor zichtbaar, maar ook alle specialistische uithoeken waar maatschappelijk werkers zich in kunnen begeven. Het laat zien dat maatschappelijk werkers weliswaar een bonte beroepsgroep vormen, maar het laat ook zien dat er een grote verwantschap is. Maatschappelijk werk heeft niet alleen een rijk en boeiend verleden maar ook een veelkleurig heden. Dit boek biedt een voedingsbodem voor een stevige beroepstrots. Lezen!

Margot Scholte

Lector Maatschappelijk werk Hogeschool Inholland

Woord vooraf

De tweede editie van *Maatschappelijk werk in uitvoering* is een grondige actualisatie van de uitgave uit 2010. We herhalen de woorden die Nora van Riet in 2003 schreef, namelijk dat maatschappelijk werk 'een professie in voortgaande ontwikkeling is'. Dit uitgangspunt impliceert en rechtvaardigt regelmatige herziening van het geschreven materiaal.

Maatschappelijk werk is voortdurend in beweging. Het beroep ontwikkelt zich binnen het maatschappelijk krachtenveld. Overheidssturing richt zich (nu meer dan voorheen) op een grotere verantwoordelijkheid van de burger om het eigen leven vorm te geven. Het jaar 2013 markeert het einde van de verzorgingsstaat en het begin van de participatiesamenleving. Deze bewegingen zijn van invloed op het maatschappelijk werk, de organisaties waarbinnen dit beroep wordt uitgeoefend en de cliënten voor wie dit werk bedoeld is.

De thema's die de afgelopen decennia een stempel drukten op de uitvoering van het werk legden de nadruk op marktdenken en productie. Kortetermijndoelen, registratie en focus op kwantiteit van producten heeft de grens bereikt. Professionals voelen de noodzaak tot bezinning op de doelen van hun organisatie.

De centrale waarde, 'het tot zijn recht laten komen van de persoon in wisselwerking met zijn omgeving', blijkt van onschatbare betekenis in een tijd waarin individualisering haar tol eist van de minder gefortuneerden in onze samenleving en waarin het principe van eigen verantwoordelijkheid ook kan leiden tot het onthouden van steun aan mensen die niet in staat zijn op eigen kracht hun problematiek aan te pakken. Hier is een rol weggelegd voor de maatschappelijk werker. Complexere problematiek vraagt om netwerken, de blik naar buiten richten, samenwerken met andere disciplines en gebruikmaken van de eigen professionele ruimte. Het is zaak om weer in balans te komen en daar te zijn waar het maatschappelijk werk zijn bestaansrecht aan ontleent: midden in de samenleving, in contact met mensen.

In deze dynamiek functioneren maatschappelijk werkers, zowel in zelfstandige praktijken als in uiteenlopende functies binnen diverse organisaties. *Maatschappelijk werk in uitvoering* beschrijft deze organisaties en gaat per hoofdstuk in op zowel de arbeidsomgeving als op de hulp- en dienstverlening aan cliënten. Het boek volgt hiermee de respectievelijke taakgebieden II en I uit het in 2006 verschenen *Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker* (NVMW).

Maatschappelijk werk in uitvoering is een tijdsdocument en dient ook als zodanig gelezen te worden. In deze uitgave hebben auteurs en redactie de grootste zorgvuldigheid betracht bij het weergeven van de informatie. Een 'professie in voortgaande ontwikkeling' vraagt om regelmatige

herziening en om actuele informatie van de werkvloer. Wij nodigen daarom lezers van harte uit om nieuwe ontwikkelingen, aanvullingen en correcties aan de redactie te melden. Tot slot willen wij een woord van dank uitbrengen aan degenen die vanuit de praktijk, ieder op eigen wijze, hebben bijgedragen aan de actualisatie van dit boek: Ine Goldschmeding, Astrid van Heel, Gertjan Jansen, Linda Eising, Annie Alberts, Oscar van der Sterre, Lisbeth Verharen en Baukje Schaafsma (in herinnering). Ook danken wij de maatschappelijk werkers en docenten die ons waardevolle feedback hebben gegeven.

Voorjaar 2014
Henk Jongman
Mirjam Groen

Inhoud

Inleiding 10

1 Maatschappelijk werk: professionaliteit en professionalisering 15

- 1.1 Opleiding 17
- 1.2 Maatschappelijk werk: missie 18
- 1.3 Wortels van het maatschappelijk werk 19
- 1.4 Middeleeuwen 20
- 1.5 Zestiende eeuw: armenzorg in nieuwe regelingen 22
- 1.6 De Verlichting: oude wegen, nieuwe vormen 26
- 1.7 Vanaf 1850: van armenzorg tot professionele arbeid 32
- 1.8 Het beroep maatschappelijk werk in Nederland 41
[Lees verder 55](#)

2 Algemeen maatschappelijk werk 57

- Deel A Werken in de organisatie 59**
- 2.1 De organisatie 59
- 2.2 Werken in de eigen instelling of organisatie 64
Deel B Werken met cliënten 80
- 2.3 Doelgroep van het algemeen maatschappelijk werk 80
- 2.4 Werken met, namens en voor cliënten 81
- 2.5 De methodieken binnen het algemeen maatschappelijk werk 85
- 2.6 Signalering en preventie 86
- 2.7 Dilemma's in het algemeen maatschappelijk werk 88
[Lees verder 89](#)

3 Maatschappelijk werk in de gezondheidszorg 91

- Deel A Werken in de organisatie 93**
- 3.1 Ontwikkelingen op het terrein van de gezondheidszorg 93
- 3.2 De maatschappelijk werker in de gezondheidszorg 99
Deel B Werken met cliënten 107
- 3.3 Maatschappelijk werk in de intramurale gezondheidszorg 107
- 3.4 Maatschappelijk werk in de extramurale gezondheidszorg 119
[Lees verder 120](#)

4 Jeugdzorg 123

- Deel A Werken in de organisatie 125**
- 4.1 Historie 125
- 4.2 Doelgroep van de jeugdzorg 126
- 4.3 Organisaties 126
- 4.4 Financiering en transitie 132
- 4.5 Missie en visie 132
- 4.6 De rechten van het kind 133
- 4.7 Beroep en functie binnen de eigen instelling 135

- 4.8 Beleidsontwikkelingen [137](#)
- 4.9 Samenwerking op beleids- of managementniveau [140](#)
- 4.10 Samenwerking op het niveau van de maatschappelijk werker [141](#)
Deel B Werken met cliënten [143](#)
- 4.11 De cliënt en zijn probleem [143](#)
- 4.12 Taken en rollen van de maatschappelijk werker [145](#)
- 4.13 Methodieken binnen de jeugdzorg [153](#)
- 4.14 Competenties van de maatschappelijk werker in de jeugdzorg [154](#)
- 4.15 Dilemma's voor de jeugdzorgwerker [155](#)
[Lees verder](#) [158](#)

5 Reclassering [161](#)

- Deel A Werken in de organisatie** [163](#)
- 5.1 Korte historische schets [163](#)
- 5.2 Stand van zaken anno 2014 [164](#)
- 5.3 Missie en visie [167](#)
- 5.4 Werken in en vanuit een reclasseringsorganisatie [170](#)
Deel B Werken met cliënten [191](#)
- 5.5 Het specifieke van reclasseringswerk: gedwongen kader [191](#)
- 5.6 Problematiek cliënten [195](#)
- 5.7 Competenties van de reclasseringswerker [197](#)
[Lees verder](#) [198](#)

6 Verslavingszorg [201](#)

- Deel A Werken in de organisatie** [203](#)
- 6.1 Verslavingszorg in Nederland [203](#)
- 6.2 Verslaving in historisch perspectief [203](#)
- 6.3 Het begrip verslaving [204](#)
- 6.4 Visie op verslaving en verslavingszorg [207](#)
- 6.5 Organisatie verslavingszorg [209](#)
- 6.6 Competenties van de maatschappelijk werker in de verslavingszorg [213](#)
Deel B Werken met cliënten [216](#)
- 6.7 Algemene informatie: de doelgroep [216](#)
- 6.8 Algemene informatie: stadia van verslaving [217](#)
- 6.9 Soorten verslaving [218](#)
- 6.10 Functies binnen de verslavingszorg [224](#)
- 6.11 Methodieken [228](#)
- 6.12 Dilemma's [229](#)
[Lees verder](#) [229](#)

7 Bedrijfsmaatschappelijk werk [231](#)

- Deel A Werken in de organisatie** [233](#)
- 7.1 Ontwikkelingen toen en nu [233](#)
- 7.2 Identiteit van het bedrijfsmaatschappelijk werk [238](#)
- 7.3 Werken in en vanuit een arbeidsomgeving [240](#)
- 7.4 Positionering en legitimering [245](#)
Deel B Werken met cliënten [248](#)
- 7.5 Taken en activiteiten [248](#)
- 7.6 Het bedrijfsmaatschappelijk werk en de cliënt [249](#)
- 7.7 Proactief samenwerken voor de cliënt bij de opdrachtgevende organisatie [252](#)
- 7.8 Organisatiegericht werken en preventie [255](#)
[Lees verder](#) [256](#)

8 Maatschappelijk werk voor ouderen 259

Deel A Werken in de organisatie 261

- 8.1 Visie: beleid van de rijksoverheid 261
- 8.2 Extramurale en intramurale zorg 269
- 8.3 Extramurale zorg: voorzieningen 269
- 8.4 Intramurale zorg: voorzieningen 275
- 8.5 Intra- en extramurale zorg: werken met vrijwilligers 278

Deel B Werken met cliënten 280

- 8.6 Preventieve en curatieve hulpverlening 281
  - 8.7 Methodisch helpen 284
  - 8.8 Het specifieke van ouderenhulpverlening 284
  - 8.9 Competenties van de maatschappelijk werker in de ouderenzorg 291
- [Lees verder 293](#)

9 Maatschappelijk werk voor mensen met een (functie)beperking 295

Deel A Werken in de organisatie 297

- 9.1 Samenlevingsvisie 297
- 9.2 Historie 298
- 9.3 Sociaal Pedagogische Diensten 299
- 9.4 Werken in en vanuit een arbeidsorganisatie: MEE 300
- 9.5 Werken in en vanuit een arbeidsorganisatie: andere instellingen 308
- 9.6 Competenties van de maatschappelijk werker in de zorg voor mensen met een beperking 313

Deel B Werken met cliënten 321

- 9.7 De consulent 321
  - 9.8 Diensten en taken van MEE 322
  - 9.9 Uitgelicht: een doelgroep en een taak 326
- [Lees verder 331](#)

Literatuur 332

Illustratieverantwoording 341

Lijst van afkortingen 342

Register 345

Over de auteurs 350

Inleiding

Deze inleiding geeft in het kort de opzet aan van *Maatschappelijk werk in uitvoering*. Wat is de achtergrond van het boek, wat is de structuur ervan, welke informatie treft de lezer aan?

Maatschappelijk werk in uitvoering informeert de lezer over:

- het beroep maatschappelijk werker
- een groot aantal organisaties waarbinnen maatschappelijk werk plaatsvindt
- de vele functies waarin dit beroep wordt uitgeoefend
- het werken met cliënten in dit beroep en in de verschillende functies

Dit boek is, net als de eerste uitgave, een momentopname. De informatie is eigentijds; tegelijkertijd zijn de beschreven organisaties en werkzaamheden in ontwikkeling en over een aantal jaren zijn opnieuw veranderingen vast te stellen. Dit is echter geen reden om van de informatieverstrekking af te zien: juist het dynamische beroep maatschappelijk werker, als afspiegeling van het maatschappelijk krachtenveld, verdient het om onder de aandacht te komen van de lezers. Dat zijn in de eerste plaats de studenten Maatschappelijk Werk en Dienstverlening en hun docenten, en in de tweede plaats de maatschappelijk werkorganisaties zelf en de gelieerde zorg- en welzijnsorganisaties in de tweede en derde lijn. Ook geeft dit boek andere maatschappelijke organisaties en het beleids- en politieke veld een inkijk in de wereld van het maatschappelijk werk en het belang van dit beroep voor de samenleving en de sociale cohesie daarbinnen.

Die samenleving verandert voortdurend. Sinds het verschijnen van de eerste uitgave van dit boek is een aantal economische en politieke ontwikkelingen nadrukkelijk aanwezig en daarmee van invloed op de uitoefening van het beroep. De recessie, de introductie van de participatiesamenleving, een terugtrekkende centrale overheid, de transitie naar de gemeenten, de toename van informatie- en communicatietechnologie, de nadruk op veiligheid en de aandacht voor ketensamenwerking en netwerken zijn enkele van die ontwikkelingen. Het is aan de (toekomstige) maatschappelijk werker deze context mee te nemen in de uitvoeringspraktijk en vorm te geven aan de centrale waarde van het beroep maatschappelijk werker:

'dat mensen in onze samenleving als mens en als burger tot hun recht komen, in wisselwerking met hun sociale omgeving, en dat zij daarbij rekening houden met anderen met wie zij samenleven'.

Over de structuur van het boek het volgende. Anders dan de voorgangers, volgt dit boek de (grote) lijn van het *Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker*, een uitgave uit 2006 van de Nederlandse Vereniging voor Maatschappelijk Werkers (NVMW). Het beroepsprofiel vormt samen met de *Beroepscode voor de maatschappelijk werker* (NVMW, 2010) de professionele standaard voor het beroepsmatig handelen van de maatschappelijk werker. Dit beroepsprofiel:

‘bevat een plaatsbepaling van het beroep, beschrijft taken en competenties en het geeft een schets van de vele contexten waarin maatschappelijk werkers hun vak uitoefenen’.

Het vormt een prachtig fundament waarop *Maatschappelijk werk in uitvoering* verder bouwt: in dit boek treft de lezer de praktische uitwerking ervan aan.

Dit boek geeft een antwoord op onder andere de volgende vragen: Waar en hoe wordt het werk uitgevoerd? Ten behoeve van wie wordt het werk uitgevoerd? Welke problematiek komt de maatschappelijk werker in de praktijk tegen? Tevens schetst het boek historische contexten en gaat het in op de vereiste competenties om het beroep te kunnen uitoefenen. Het is zaak dat de (toekomstige) beroepsbeoefenaar het beroepsprofiel vooraf goed bestudeert; het:

‘(...) brengt tot uitdrukking wat maatschappelijk werkers bindt en draagt hopelijk ertoe bij, dat zij als sociaalagogische beroepsgroep herkenbaar zijn in de samenleving (...).’

Bovendien:

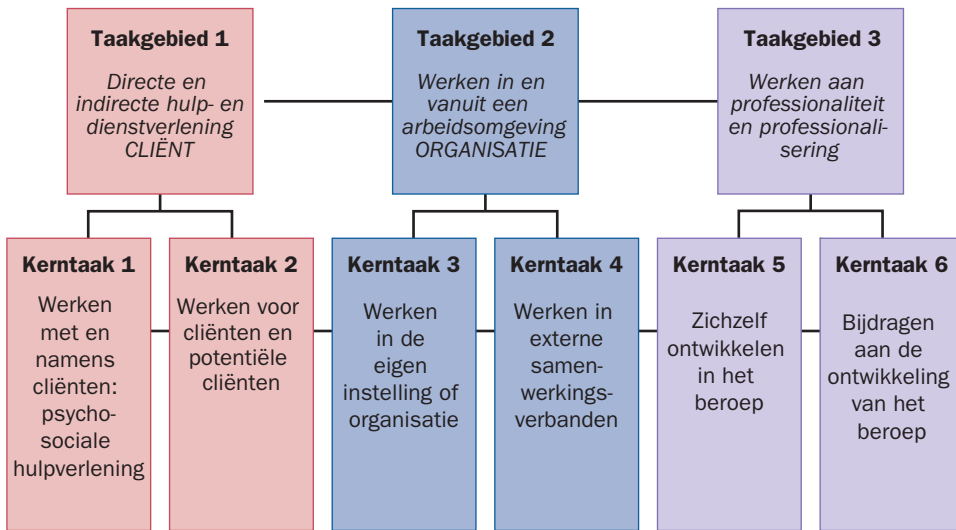
‘(...) Professionals hebben niet alleen de taak om hun eigen professionaliteit blijvend te ontwikkelen, maar ook om een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van het kennisbestand van het beroep. (...).’

Bron citaten: *Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker*, NVMW, 2006

Maatschappelijk werk in uitvoering volgt de structuur van het beroepsprofiel, maar gaat er inhoudelijk niet op in. Daarvoor verwijzen we naar dit document zelf. Wel treft de lezer per werkveld specifieke competenties aan, waarmee we aandacht besteden aan de differentiatie binnen het beroep. Ook verwijzen we voor uitgebreide informatie over methodieken in het maatschappelijk werk graag naar de specifieke literatuur die voorhanden is.

Het beroepsprofiel gaat onder meer in op de drie taakgebieden van het maatschappelijk werk en zij werkt dit uit in een schema met kerntaken en taken. De praktische vertaling in *Maatschappelijk werk in uitvoering* volgt dit schema (zie volgende pagina), dat ook in het uitvouwblad van het boekomslag is te vinden.

Taakgebieden en Kerntaken uit het Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker

Bron: NVMW

De structuur van het beroepsprofiel komt als volgt in dit boek tot uiting: Hoofdstuk 1 gaat in zijn geheel over **professionaliteit en professionalisering** in het beroep maatschappelijk werk en correspondeert met taakgebied 3, de paarse kolom. Je zult in de andere hoofdstukken uiteraard elementen van beroepsontwikkeling en beroepsbijdragen tegenkomen. Het perspectief in die hoofdstukken is het beschreven werkveld en de daarbij behorende functie.

In de hoofdstukken 2 tot en met 9 tref je de volgende indeling aan: deel A (organisatie) en deel B (cliënten).

DEEL A: Werken in de organisatie correspondeert met taakgebied 2 (*Werken in en vanuit een arbeidsomgeving*), te vinden in de blauwe kolom.

DEEL B: Werken met cliënten correspondeert met taakgebied 1 (*Directe en indirecte hulp- en dienstverlening*), te vinden in de rode kolom.

De inhoud van het boek volgt als het ware een trechtervorm: van een brede oriëntatie op het beroep, naar een versmalling richting organisaties en vervolgens een specifieke kijk op de cliënt met zijn problematiek.

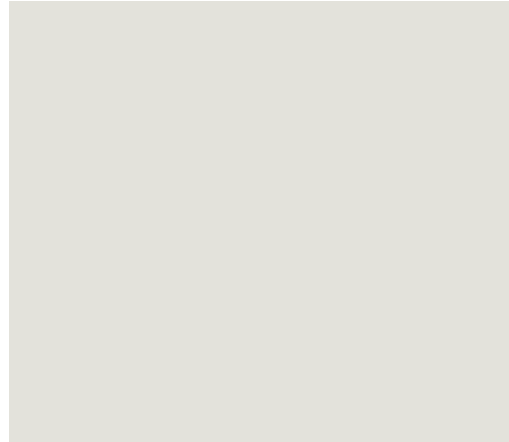
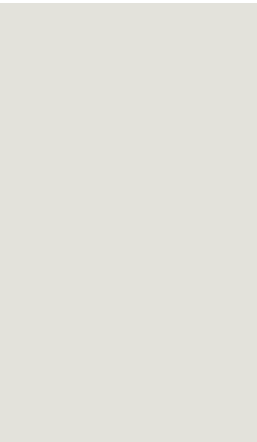
Elk hoofdstuk begint met een openingscasus die tekenend is voor het behandelde werkveld. Tevens staan in de hoofdstukken zelf korte casussen waarmee de lezer een beeld krijgt van de alledaagse praktijk van het maatschappelijk werk. Sommige instellingen of organisaties kiezen voor het begrip 'klant'. Wij gebruiken in het boek het woord 'cliënt' als kernbegrip voor de hulpvrager.

Ten aanzien van de algemene literatuurlijst nog de volgende opmerking: deze bevat zowel de door de auteurs geraadpleegde boeken, documenten en artikelen, als literatuur die we de lezer ter verdieping aanbevelen. Per hoofdstuk zijn voor de lezer te raadplegen relevante websites toegevoegd.

Naast de informatie die het boek verstrekt, is er voor studenten en docenten een website beschikbaar waarop artikelen, achtergrondinformatie, beleidsstukken en links staan, waarmee de lezer zich kan verdiepen in een bepaald werkveld of onderwerp. Ook staan er ondersteunende vragen en opdrachten op de site. Het adres is:

www.maatschappelijkwerkinuitvoering.noordhoff.nl

De auteurs van *Maatschappelijk werk in uitvoering* willen met dit boek een praktische bijdrage leveren aan een helder begrip van de dynamische en regelmatig complexe praktijk van het beroep maatschappelijk werker.

1

Maatschappelijk werk: professionaliteit en professionalisering

- 1.1 Opleiding
- 1.2 Maatschappelijk werk: missie
- 1.3 Wortels van het maatschappelijk werk
- 1.4 Middeleeuwen
- 1.5 Zestiende eeuw: armenzorg in nieuwe regelingen
- 1.6 De Verlichting: oude wegen, nieuwe vormen
- 1.7 Vanaf 1850: van armenzorg tot professionele arbeid
- 1.8 Het maatschappelijk werk in Nederland

OPENINGSCASUS

‘De opleiding der vrouw voor maatschappelijk werk.’

‘Geen vakman aanvaardt de uitoefening van zijn beroep alvorens vakkennis te hebben opgedaan in de leerjaren. Zoo vraagt ook ’t maatschappelijk werk naar vakkennis en leerjaren.’

‘De waarheid is’, zoo schreef Mr. Kerdijk, ‘dat ook voor socialen arbeid, opdat hij naar den eischen worde verricht, deugdelijke en ernstige voorbereiding onmisbaar moet worden geacht; een voorbereiding, die deels een wetenschappelijk karakter dragen moet,

omdat ’t aankomt en op algemene sociologische ontwikkeling en op bekendheid met vele wetgeving en op geschiedkundige bestudeering van verschillende vraagstukken; maar die voor een zeker niet gering deel – dit worde met nadruk gezegd – praktisch wezen moet, bestaande in oefenende deelneming aan den tot levenstaak gekozen arbeid onder deskundige en wegwijzende leiding.’

Bron: *Sociaal weekblad*, 22 april 1899

Hoofdstuk 1 gaat over het beroep maatschappelijk werker, de historische context, de professionaliteit en de professionalisering. Hiermee geeft het hoofdstuk onder meer inhoud aan taakgebied III van het *Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker*, dat staat voor: werken aan professionaliteit en professionalisering. Als maatschappelijk werker heb je de opdracht jezelf te ontwikkelen in het beroep en bij te dragen aan de ontwikkeling van het beroep (kerntaken vijf en zes van het beroepsprofiel). Hoofdstuk 1 draagt daaraan bij: voor elke maatschappelijk werker is het van belang te weten wat de fundamenten zijn waarop hij, in zijn professionele ontwikkeling, zijn beroep verder uitbouwt. Tevens is er aandacht voor de generieke competenties zoals verwoord in hoofdstuk 6 van het *Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker*.

In dit hoofdstuk komt, in grote stappen, soms wat dieper uitgewerkt, de inhoudelijke en meer theoretische grondslag van het beroep maatschappelijk werker aan de orde. Het geeft je:

- inzicht in de ontwikkeling van de hulpverlening
- kennis van de mate van professionalisering van de hulpverlening, in het bijzonder van het maatschappelijk werk
- zicht op de motieven van individu en samenleving om hulpverlenend te handelen

Je krijgt de historische context te lezen, de missie van het maatschappelijk werk en de professionalisering van het beroep door de jaren heen. Tevens is er aandacht voor het verschil tussen functie en beroep en voor morele vraagstukken die bij keuzes van het beroepmatig handelen kunnen optreden. Met de informatie uit dit hoofdstuk kun je, bij het lezen van de andere hoofdstukken, je een beeld vormen van de praktijk van het beroep: maatschappelijk werk in uitvoering, oriëntatie op beroep en werkveld.

Maatschappelijk werkers oefenen hun beroep uit in heel diverse domeinen en werkvelden. 'Gebrek aan een scherpe afbakening van hun beroepsdomein maakt hun eigenheid slecht zichtbaar en belemmert de erkenning ervan. In die context zijn de ontwikkeling en profilering van een eigen identiteit meer dan ooit nodig' (Schilder, 2013).

Het maatschappelijk werk verandert mee met de ontwikkelingen die zich in de samenleving voltrekken. Het speelt in op veranderingen of is zelf onderwerp van verandering sinds de 'modernisering van de armenzorg' aan het eind van de negentiende eeuw en sinds de oprichting van de Vereniging tot verbetering van armenzorg (1890). Deze dynamiek leidt tot een veelkleurigheid en gevarieerdheid, die gemakkelijk kan worden verward met een gebrek aan eigenheid (Geertsema, 2004).

Het maatschappelijk werk is een abstractie. Het wordt op veel manieren en op veel plaatsen in de beroepsuitoefening gepraktiseerd en geconcretiseerd, in Nederland en daarbuiten. In deze dynamiek van de veranderingen, verschuiven grenzen of kunnen grenzen daardoor vervagen en moeten vragen naar de identiteit opnieuw worden gesteld (Schilder, 2013; De Jonge, 2011). Dit ook in relatie tot andere sociaalagogische beroepen, zoals bijvoorbeeld de Sociaal Pedagogische Hulpverlening (SPH) en de Sociaal Juridische Dienstverlening (SJD).

De Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers (NVMW) is zich terdege bewust van de veranderingen die zich in de loop van de meer dan honderdjarige bestaansgeschiedenis van het maatschappelijk werk hebben voltrokken. De vereniging heeft in 2009 een meerjarenbeleidskader Op

koers 2009-2013 gepubliceerd. Eén van de kerntaken die de vereniging zich stelt is:

'Het uitdragen van de identiteit van het beroep maatschappelijk werker, gericht op verbetering van het imago en grotere maatschappelijke waardering van het beroep.'

Bron: *Beleidskader Op koers 2009-2013*

In het Jaarverslag 2012 van de beroepsvereniging is een van de speerpunten: 'Beroepstrots was net als in voorgaande jaren ook een belangrijk thema in 2012' (Jaarverslag NVMW, 2013).

Met dit boek willen we een bijdrage leveren aan genoemde doelen.

1.1 Opleiding

De professionalisering van het beroep maatschappelijk werker is nog steeds gaande. De opleiding Maatschappelijk Werk en Dienstverlening (MWD) leidt studenten op tot maatschappelijk werker. Binnen Nederland bestaan er negentien opleidingen tot hbo-bachelor Maatschappelijk Werk en Dienstverlening. Bij enkele hogescholen zijn inmiddels masteropleidingen ontwikkeld die in 2009 van start zijn gegaan. De opleidingen zijn verenigd in het Landelijk Overleg Maatschappelijk Werk en Dienstverlening (LOO). De afgestudeerden van de negentien opleidingen dienen aan het landelijk vastgestelde opleidingsprofiel en de opleidingskwalificaties Maatschappelijk Werk en Dienstverlening te voldoen (LOO MWD, 2010). Het opleidingsprofiel verhoudt zich tot de bekwaamheidseisen (competenties) zoals deze gedefinieerd staan in het *Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker* (2006).

Competenties

Als je kiest voor de opleiding Maatschappelijk Werk en Dienstverlening (MWD), dan kun je na de opleiding je beroep (of een functie) uitoefenen bij verschillende instellingen of organisaties voor maatschappelijk werk. Dit boek geeft een overzicht en is een oriëntatie op het beroep en werkveld. Het gaat bij de beroepsuitoefening om zogenoemde eerstelijnswerksoorten, waarvan een kenmerk is dat cliënten zonder verwijzing door bijvoorbeeld de huisarts, zelf contact met de maatschappelijkwerkinstelling kunnen opnemen. Nederland kent een aanzienlijk aantal zelfstandig gevestigde maatschappelijk werkers met een eigen praktijk, waar cliënten een afspraak kunnen maken.

Eerstelijns-werksoorten

Als je begint aan de hbo-opleiding Maatschappelijk Werk en Dienstverlening, richt je je op de toekomst en vraag je je af hoe je het beroep inhoud en vorm kunt geven. Je staat met beide benen in het heden. Het verleden, dichtbij en ver weg, lijkt, voor nu en morgen, niet relevant. Bij de keuze voor de beroepsopleiding heb je misschien een (enigszins) idealistisch beeld van het beroep maatschappelijk werker.

Je begint meestal aan de opleiding vanuit de wens om met mensen te werken of voor mensen iets te betekenen. Er is bij de keuze voor het beroep een bepaald ideaal of motief om mensen te willen helpen. Een beeld of besef van de vele vormen van maatschappelijk werk, instellingen en organisaties, doelgroepen en probleemkenmerken komt pas in zicht door de oriëntatie op de beroepspraktijk, wanneer je een keuze maakt voor je jaarse stage.

Keuze voor het beroep

Motieven	Overigens, een groot deel van de motieven om voor een ‘sociaal agogisch’ vak te kiezen komt voort uit een basishouding van menselijkheid, openheid, nabijheid en gerechtigheid, zelfbeschikkingsrecht en verantwoordelijkheid.
Basishouding	Deze basishouding is mede verantwoordelijk voor de inspiratiebron van werkers om dagelijks hun werk te kunnen doen en gemotiveerd te blijven.
Transitie	Maatschappelijk werkers kunnen kennis van het verleden goed gebruiken; de geschiedenis biedt vaak op een verrassende wijze aanknopingspunten voor de hedendaagse manier van hulpverleners (Jagt, 2008). Ontwikkelingen en inzichten in manieren van hulpverlening die nu als nieuw worden gepresenteerd, zijn vaak in de geschiedenis al verschillende malen beproefd. Als voorbeeld kan worden genoemd het vorm, structuur en inhoud geven aan de basiszorg in de wijk, met als eerstelijns kerndisciplines: huisartsenzorg, wijkverpleegkundige en maatschappelijk werk (Raad voor de Volksgezondheid & Zorg, 2012). Deze basiszorgvoorziening heeft zich na 1945 ontwikkeld en werd in de jaren tachtig van de vorige eeuw afgebouwd. Een vergelijkbare ontwikkeling heeft zich voorgedaan bij het opheffen van de Medisch Opvoedkundige Bureaus (MOB). Als onderdeel van de transitie van de Jeugdzorg worden er nu, per gemeente, Centra voor Jeugd en Gezin (CJG) tot stand gebracht. De CJG's hebben een soortgelijke functie als de voormalige MOB's.
Kennis van de geschiedenis	Kennis van de geschiedenis is tevens een onmisbare component voor de legitimatie van het beroep en de beroepsuitoefening (Van der Laan, 1990, 2006). In de lange periode van voorbereiding op het beroep worden kennis en vaardigheden opgedaan voor de toekomstige beroepsuitoefening. Behalve deze kennis en vaardigheden is het nadenken over de wijze waarop en vanuit welke inspiratiebron de student hieraan vorm en inhoud wil geven, een belangrijk onderwerp van de beroepsvorming en het beroepssocialisatieproces. Ook in de ontwikkeling van de hulpverlening, van liefdadigheid tot professionele beroepsuitoefening, word je als professional steeds geplaagd voor zeer ingewikkelde vragen, opdrachten en beslissingen om rechtvaardig en in het belang van de hulpvragende persoon hulp te verlenen. Studenten hebben bepaalde motieven en doelen bij de keuze voor het beroep van maatschappelijk werker en ontkomen er niet aan zich te verdiepen in de eigen ontwikkelingsgeschiedenis en het individuele socialisatieproces. Eenzelfde soort onderzoek bestaat uit het zich verdiepen in de ontstaansgeschiedenis van het beroep van maatschappelijk werker, waarbij het noodzakelijk is bij de bron van het beroep te komen en bij het ontwikkelen van de professionele expertise (De Jonge, 2012). Dit is een onderdeel van het zogenoemde beroepssocialisatieproces.
Kennis en vaardigheden	
Socialisatieproces	
Beroepssocialisatieproces	

1.2 Maatschappelijk werk: missie

Het maatschappelijk werk heeft als missie:

‘bevorderen dat mensen in onze samenleving tot hun recht komen, als mens en als burger. Maatschappelijk werkers streven ernaar dat mensen zich in samenwerking met hun sociale omgeving zo goed mogelijk kunnen ontplooiën, naar hun eigen aard, behoeften en opvattingen, en dat, ze rekening houden met anderen met wie zij samenleven.’

Bron: *Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker*, NVMW, 2006

De grondslag voor het werk van de maatschappelijk werker bij deze missie is dat hij zijn deskundigheid niet gebruikt voor belangen die in strijd zijn met de doelstelling van het beroep (*Beroepscode voor de maatschappelijk werker*, NVMW, 2010).

1.3 Wortels van het maatschappelijk werk

Maatschappelijk werk is een beroep dat, historisch gezien, vele verschijningsvormen heeft gekend. Deze vormen hebben met elkaar gemeen dat bepaalde mensen of groepen van mensen zich bekommerden om anderen die niet of onvoldoende deel konden nemen aan de samenleving. Er is waarschijnlijk geen probleem in het bestaan van de mens te bedenken waar maatschappelijk werkers niet mee te maken hebben gehad. Om enkele te noemen: problemen van honger naar voedsel, van honger naar liefde, van zoeken naar beschutting of weg willen vluchten, van te beminnen of bemind worden, van een kind wensen of van een kind af te komen, niet bij machte zijn een baan te krijgen of te houden, bang te zijn, zich nutteloos te voelen... Het zijn allemaal problemen die het fysieke, emotionele en affectieve bestaan en voorbestaan van een mens betreffen (Perlman, 1959).

De waarde van de individuele mens of de rechtsgelijkheid van iedere burger, zoals in de Griekse samenleving, of de idee van naastenliefde – de inspiratiebron van het christendom – was tijdens verschillende tijdperken uitgangspunt voor telkens andere vormen van hulp.

Om de ontstaansgeschiedenis en de ontwikkeling van het beroep maatschappelijk werk te leren kennen, moet antwoord worden gegeven op de volgende vragen:

- Welke mensen of groepen in de verschillende samenlevingsvormen hebben zich bekommerd en ingezet voor het welbevinden van sociaal zwakkeren, die niet of onvoldoende konden deelnemen of profiteren van de verworvenheden van die samenleving of gemeenschap?
- Zijn er door de eeuwen heen bepaalde wetmatigheden te herkennen waardoor meer of minder georganiseerde belangstelling, aandacht en hulp werden gestimuleerd en mensen werden gemotiveerd zich in te zetten voor sociaal zwakkeren in de samenleving of gemeenschap?

Een zeer gedetailleerde beschrijving van de historische ontwikkeling van sociale hulpverlening en sociaal werk is uitermate interessant, maar valt buiten het bestek van dit hoofdstuk. Aan de orde komt een beschrijving van perioden in de geschiedenis die bepaalde ontwikkelingen in de sociale hulpverlening en sociaal werk markeren.

De tijd voorafgaand aan de middeleeuwen nodigt uit er enige aandacht aan te besteden. De Griekse oudheid heeft allerlei vormen van menselijk hulpbetoon gekend. De achtergrond hiervan vormt de idee van *philanthropia* (menslievendheid). In de Romeinse wereld is dat het daaraan verwante idee van *humanitas* (menselijkheid). Beide termen hebben een zeer ruime betekenis: van welwillendheid, zachtmoedigheid, gastvrijheid tot aan beleefdheid, erbarmen en opofferingsgezindheid jegens een vriend.

In deze tijden is er een recht op hulp en een plicht tot helpen binnen de gemeenschap met verwanten en vrienden (het geheel van de in volk en staat verenigde burgers) en voor allen met wie men als medeburger de menselijke behoefte aan hulp gemeen heeft en die daardoor als naasten werden beschouwd.

Menslievendheid
Menselijkheid

Voorwerp van deze sociale gezindheid en activiteit, zoals we dat nu zouden zeggen, is niet (meer) de arme en minder bedeelde mens, maar de mens die in zijn burger- en mensenrechten wordt tekortgedaan. Samengevat zijn de motieven tot hulp in deze tijd: menslievendheid in de Griekse wereld en menselijkheid in de Romeinse wereld; ethische gevoelens dus, zonder direct godsdienstige achtergrond.

Er is een belangrijk verschil tussen de Griekse en de Romeinse gedachte-wereld en het christelijke gedachtegoed, dat zich daarna ontwikkelt. De Griekse en Romeinse benadering is rationeel. In de 'antieke' wereld kende men geen zorg van particulieren (je zou nu zeggen 'van en door geprivatiseerde instellingen'), maar was er sprake van uitsluitend staatszorg. Dit kan nu worden geplaatst onder sociale politiek.

Sociale politiek

In de jonge christelijke kerk heerste vooral spontaniteit en de liefde voor de Meester, die stierf en toch leeft. Het aardse bezit wordt als bijkomstig beschouwd. Na enige eeuwen groeide het christendom uit tot heersende en later tot staatsgodsdienst onder Constantijn de Grote (275-337). Als gevolg hiervan ontstond een massale toetreding tot de kerk (Kamphuis, 1951). In deze periode worden de noden massaler en de wijze waarop met de noden wordt omgegaan, verandert. Het individualiseren van de noden, zoals de kerk dit aanvankelijk had gekend, gaat langzamerhand verloren en wordt vervangen door het meer algemene geven van aalmoezen. Men legt grote nadruk op de 'winsten' die het geven van aalmoezen oplevert voor het 'eeuwige heil' van de gever. Het gevolg hiervan is dat de hulpbehoevende uit het oog wordt verloren ten gunste van de gever. Deze ontwikkeling vindt zijn hoogtepunt in de middeleeuwen.

1.4 Middeleeuwen

De nu volgende stap is die naar de middeleeuwen, die gekenmerkt worden door de tegenstelling tussen religieuze en algemene motieven én die tussen rijk en arm. Je leest achtereenvolgens over beide tegenstellingen.

1.4.1 Religieuze motieven

Toen de noden groter werden, ontstond de behoefte aan gespecialiseerde instellingen. Deze waren in staat op grotere schaal het hoofd te bieden aan de noden. Beroemd is het hospitaal dat in 370 door bisschop Basilius de Grote te Caesares werd gesticht. In dit hospitaal werden alle soorten hulpbehoevenden verpleegd, en in deze hulpverlening waren de bisschop en zijn medewerkers actief. Een belangrijk deel van deze hulpverlening werd later overgenomen door de kloosterorden met hun charitastaak (ongeveer vijfde eeuw) (Van der Linde, 2007).

Uit oude geschriften waarin over gespecificeerde hulpverlening wordt gesproken, kun je opmaken dat deze hulpvormen behalve godsdienstige ook sociologische waarde hebben. Met de huidige moderne omschrijvingen kun je onder andere armenverzorging, ziekenverzorging en reclassering als hulpvormen herkennen. Het motief tot hulpverlening heeft dus een directe relatie met het godsdienstige leven en is godsdienstig bepaald. De philanthropia mist, in vergelijking hiermee, elke religieuze fundering. Zij heeft ook meer een rationele inslag, terwijl de christelijke charitas meer op gevoel en hart betrokken is.

Als men de charitasbeoefening ziet als een van de middelen tot religieuze expressie, moet worden aangetekend dat daarbij niet wordt gedacht aan de bestrijding van maatschappelijke nood. Ondanks deze eenzijdige benadering van het armen- en behoeftigenprobleem, hebben zich wel allerlei vormen van hulpverlening ontwikkeld. Kloosters en (later) de daaraan verbonden 'gasthuizen' blijven echter belangrijke centra waar zieken, invaliden, reizigers en zwervers terecht kunnen voor voedsel en kleding.

Als gevolg van telkens terugkerende perioden van verval van kerk- en kloosterwezen, krijgt de overheid al zeer vroeg belangstelling voor de weldadigheid. Karel de Grote (742-814) kan in dit verband beschouwd worden als degene die zich intensief met weldadigheid en armoede bemoeide en pogingen heeft ondernomen voorschriften te geven voor het armenwezen. Behalve kerkelijke en kloosterorden zijn de burgerlijke hospitaalorden (verwant aan geestelijke ridderorden) een aanwijzing voor de groeiende belangstelling ten aanzien van weldadigheid. Deze burgerlijke hospitaalorden werden gevormd door vooraanstaande vertegenwoordigers van de in opkomst zijnde burgers. Deze vorm van liefdadigheid kwam tegemoet aan de noden van de groeiende middeleeuwse stad.

Charitas-
beoefening

Weldadigheid

1.4.2 Arm en rijk: dubbel paradoxaal

Op het platteland ontwikkelde zich de plaatsgebonden landbouw met betrekkelijk duurzame eigendomsverhoudingen. De agrarische levensvorm leidde vrijwel altijd tot exclusief gebruik van een gedeelte van de grond, aanspraken op vee, de beschikking over duurzame werktuigen en de beschikbaarheid van voedseloverschot, waaronder ook zaaigoed voor het volgende seizoen. Tussen de bezitters ontstonden afspraken om elkaars bezit te eerbiedigen. Deze afspraken hadden het karakter van wederkerige verplichtingen of beter gezegd van 'niet-aanvalsverdragen'. Het bezit moest echter worden verdedigd tegen de bezitlozen in de eigen gemeenschap. Daarbij kwam nog de verdediging tegen 'ambulante armen' die van de ene boerderij naar de andere trokken.

Deze armen waren potentieel inzetbaar als arbeidskrachten maar ook gevaarlijk als potentiële rovers of brandstichters. Zowel de 'bruikbaarheid' als arbeidskracht als de dreiging gold niet alleen de individuele boer, maar alle boeren die in de omgeving op loopafstand bereikbaar waren.

In de confrontatie tussen de gevestigde boeren en deze paupers trachtten laatstgenoemden medelijden te wekken, en het is ook voorstelbaar dat ze de boeren angst inboezemden. De christelijke leer bevatte welomschreven regels voor het verloop van de ontmoeting tussen beide partijen, waaraan zij dan ook refereerden.

Deze manier van optreden is dubbel paradoxaal: zowel de bezitter als de arme kennen hun plichten jegens elkaar, zoals beschreven in de Tien Geboden. Het probleem van de armen is hoe in leven te blijven. Dit probleem is tegelijkertijd een probleem voor de rijken; anders gezegd: wanneer de rijken door voedsel en aalmoezen te verstrekken meehelpen de armen in leven te houden, moeten ze tegelijkertijd voorkomen dat de verhoudingen veranderen. Doen de rijken niets, dan vormen de armen en de armoede een bedreiging voor hen.

In dit soort omstandigheden kon het dilemma ontstaan van enerzijds het plichtsgevoel van naastenliefde te volgen en anderzijds de dreiging proberen af te weren. Duidelijk werd dat liefdadigheid en aalmoes de valide armen weerhielden van opstandigheid, brandstichting en misdaad. In de plattelandsgemeenschappen bevonden zich, evenals in de steden, ook

Liefdadigheid

invalide armen, hongerigen en zieken, die als gevolg van deze toestand een bedreiging vormden voor de boeren, onder andere door de mogelijke overdracht van besmettelijke ziekten en dergelijke. Hier ziet men reeds een zekere mate van 'functionaliteit van liefdadigheid', waarbij beide groepen, de bezittende klasse en de bezitloze paupers, wederzijds van elkaar afhankelijk zijn om in leven te blijven.

Het in stand houden van een reservoir aan arbeidskrachten die naargelang het seizoen en de omvang van de oogst inzetbaar waren, betekende dat het hier een algemeen belang betrof, hetgeen een zekere collectivisatie tot gevolg had. Dat wil zeggen dat boeren gezamenlijk meebetaalden om de arbeidsreserve ook tijdens de wintermaanden in stand te houden. Deze vorm van liefdadigheid was door geen enkele boer afzonderlijk te realiseren; het opofferen van geld en goederen ten behoeve van anderen kwam de gemeenschap van bezitters als geheel ten goede. Deze charitas moet dus begrepen worden in de context van collectieve belangen, zoals afweer van bedreiging en het onderhouden van de arbeidsreserve. Deze vorm van charitas ontwikkelde zich vanaf de negende eeuw in dorpsgemeenschappen.

1.5 Zestiende eeuw: armenzorg in nieuwe regelingen

In de zestiende eeuw is er niet alleen sprake van een nieuwe manier van denken over armenzorg, maar er ontstaat ook een vorm van overheidsbemoeienis.

Je leest in deze paragraaf over de ontwikkeling van de ideeën en de rol van de overheid bij de praktische uitvoering ervan.

1.5.1 Strategische armenpolitiek

Er is beslist geen reden de middeleeuwse armenzorg te idealiseren. Met het geven van aalmoezen en andere vormen van ondersteuning werd steeds het 'eeuwige zielenheil van de goede gevers' beoogd. Een beslissend keerpunt, dat zelfs tot ver na 1945 heeft doorgewerkt, is de opkomst van de 'armenpolitiek' in het begin van de zestiende eeuw (de Nieuwe Tijd of Reformatie). Als je terugkijkt, zie je dat zich in de geschiedenis steeds allerlei vormen van vernieuwing hebben voorgedaan, waarbij het oude in combinatie met andere vormen overgaat in een nieuwe praktijk.

Met de komst van een 'geheel van toezicht', 'politie', maatregelen en interventies, ging de vrijheid van de armen verloren. Er werd voor het eerst een strategie ten aanzien van de armen geproclameerd en er werden technieken voor armenzorg ontwikkeld. Deze zouden het eeuwen uithouden en het 'welzijn' van de armen verbinden met hun disciplineringsproces, het 'sociaal beheer'.

Sociale disciplineringsmaatregelen blijken vanaf het einde van de zestiende eeuw te bestaan. Hierbij ging het – vooral in de Nederlanden – om een wijdverspreid disciplineringsprogramma. De oprichters van het Amsterdamse Tuchthuis hebben zich onmiskenbaar aangesloten bij dit programma. Discipline was het kernbegrip van een brede politiektheoretische beweging die, vanaf het laatste kwart van de zestiende eeuw, de vorming beoogde van de leidende maatschappelijke groepen (regenten, het officierscorps), maar ook die van het volk.

De grondtekst voor een reconstructie van deze oude strategie van armenzorg is te vinden in het traktaat (verdrag) van de Spaans-Nederlandse humanist Jean Luiz Vives (1492-1540), de *Subventione pauperum*, uit 1526. De voorstellen van Vives bevatten de volgende uitgangspunten:

- De stedelijke overheid moet de regie hebben in de armenzorg.
- Er moet een einde komen aan de grote diversiteit van onafhankelijk van elkaar werkende liefdadigheidsinstellingen.
- Er zou een gecentraliseerd fonds ('ghemeene buerze') gevormd moeten worden waarin alle beschikbare gelden komen om een doelmatige besteding mogelijk te maken.

Verder werd voorgesteld:

- onderzoek bij de gezinnen om vast te stellen wie recht hebben op steun en waarom
- het instellen van arbeidsplicht voor wie kon werken, met desnoods met arbeidswang
- een bedelverbod
- leerplicht voor kinderen uit arme gezinnen
- het verbeteren van de zorg voor zieken en de zorg voor mensen met psychiatrische stoornissen

Toen het traktaat van Vives verscheen, was er in steden als Neurenberg (1522), Kitzingen (1523), Regensburg (1523), Straatsburg (1523), Bazel (1526), Bergen (1525), Brugge en Ieperen (1525) al een nieuw stelsel van armenzorg ingevoerd (het zogenoemde Ieperse stelsel) volgens de beginselen die ook door Vives werden aangehangen. Vives rekent definitief af met de middeleeuwse armentheorie: het zwaartepunt wordt verlegd van de gever en hun eeuwige heil naar de ontvangers van de aalmoes.

De armen worden van 'pauperes Christi' nu een sociaal-politiek probleem. Uit de datering kan men zien dat het aantal steden dat het 'spoor van Vives' heeft gevolgd, niet groter is geworden. Het omgekeerde is eerder het geval. Er zijn ook verschillen tussen Vives' boek en de verordeningen van de stedelijke armenzorg.

Parallel aan de toenemende invloed van de burgerlijke instellingen en van de stedelijke overheden met betrekking tot de armenzorg, worden in de Lutherse reformatie de zogenoemde Kastenordnungen – waarvan die van Wittenberg (1522) en van Leisnig (1523) de oudste zijn – uitvoerig beschreven. Wat hierin opvalt, is de rationele ordening van de kerkelijke armenzorg en de doelmatigheid van de organisatie. Luther veroordeelt de bedelarij op strenge wijze; zijn opvatting is dat ieder die in staat is te arbeiden, ook van Godswege daartoe is geroepen.

De gedachte van arbeidsverschaffing en zelfs arbeidswang, gepaard gaande met een bedelverbod, doet overal haar intrede. Over het algemeen neemt in de nieuwe regelingen het opvoedkundige element van armenzorg een steeds grotere plaats in. Een verschil tussen Vives en Luther ten aanzien van de organisatie van de armenzorg is dat Vives vond dat de armenzorg zoals die door de kerk was uitgevoerd, had gefaald. In het Ieperse stelsel werd de zorg toegewezen aan de stedelijke overheid. Luther stond een armenzorg onder leiding van de overheid en de kerk voor. De calvinisten daarentegen (de tot hier nog niet genoemde stroming in de Reformatie, met veel invloed in de Nederlanden) vonden dat de armenzorg geheel in handen van de kerk moest blijven.

Traktaat van
Vives

In Nederland heeft het in 1531 aan Holland en Friesland door Karel V voorgeschreven Ieperse stelsel geleidelijk invloed gekregen op de armenzorg. Daarnaast heeft de calvinistische opvatting ook invloed gehad op de armenzorg, hetgeen in sommige plaatsen tot samenwerking en in andere plaatsen tot aanhoudende strijd leidde tussen overheid en kerk.

1.5.2 Zorg van de overheid

In de zestiende eeuw wordt niet alleen gebroken met de middeleeuwse verhandelingen over armenzorg, maar ook met de dagelijkse praktijken en de organisatiestructuur daarin. In de veranderingen worden de volgende hoofdlijnen van nieuw beleid zichtbaar:

- Niet langer de kerk maar de burgerlijke overheid is de centrale instantie.
- De vele verschillende instellingen die zich bezig hielden met armenzorg, worden samengevoegd tot een centrale instelling, 'de Ghemeender beurse' (Van der Linde, 2007).
- In alle steden waar de nieuwe armenzorg wordt ingevoerd, geldt een absoluut bedelverbod.
- Het accent valt niet meer op de gezondheid en het welzijn van de armen, maar op hun maatschappelijke opvoeding en disciplineren.

Met de invoering van de nieuwe 'regelingen tot disciplineren' van de armen werd de periode van middeleeuwse armenzorg afgesloten. Ook hier is overigens sprake van een geleidelijke overgang van de ene naar de andere periode. De ontwikkeling die in de tweede helft van de zestiende eeuw zichtbaar werd, kenmerkte zich door een toenemende controle op en bureaucratisering van genoemde regelingen en een steeds ingewikkelder wordende maatschappij. De nieuwe regelingen werkten het beste wanneer de economische omstandigheden gunstig waren. Het levenspeil in de Nederlanden was over het algemeen hoger dan elders, hoewel een groot deel van de bevolking geen of weinig vermogen bezat en voor het levensonderhoud afhankelijk was van inkomen uit eigen arbeid. In Amsterdam en de andere Hollandse steden waren veel loonarbeiders te vinden. Kleine zelfstandige winkeliers en handels- en ambachtlieden hadden het niet veel beter dan de loonarbeiders. Er hoefde in hun leven niet veel te gebeuren (ziekte, invaliditeit, het overlijden van de kostwinner, economische crises) of deze groepen raakten onder het bestaansminimum en werden behoeftig.

Vier groepen armen

Er kunnen in deze periode van de zestiende eeuw vier groepen armen worden onderscheiden:

- 1 De zogenoemde stille armen waren mensen die economisch in moeilijkheden waren geraakt maar sociaal en cultureel niet tot het 'volk' behoorden.
- 2 De normale armen waren slachtoffers van ziekte en invaliditeit, alleenstaanden en ouderen die niet in staat waren in eigen onderhoud te voorzien, en verweesde, verwaarloosde of verlaten kinderen. Deze laatste groep was groot, zowel door het hoge sterftecijfer onder de ouders als om andere redenen: vaders die ervandoor gingen, bedelaars of landlopers die hun kinderen te vondeling legden, of kinderen van wegtrekkende soldaten. Al deze armen konden terecht bij de bedelende instanties, als zij burgerrecht hadden, lid waren van een kerk of stadsingezetene waren.
- 3 Arbeiders waren mensen die te weinig verdienden om hun gezin te onderhouden, een situatie die vaak voorkwam bij handwerkers in de industrie die voor de wereldmarkt produceerde. Deze groep kon terecht bij de

bedeling. Voor arbeiders die door eigen schuld werkloos werden, was het moeilijker een beroep op de bedeling te doen. Niet-werken door valide arbeiders werd niet geaccepteerd.

- 4 Overige armen waren mensen die geen beroep konden doen op de bedeling vanwege de beperkende bepalingen waaronder ze vielen bij het overschrijden van het bestaansminimum. Zij vormden de groep die een sociaal gevaar kon vormen voor de samenleving. Er was een armencriminaliteit van geslepen dieven en oplichters, inbrekers, straat- en struikrovers en prostituees.

De grenzen tussen deze groepen armen waren natuurlijk niet scherp te trekken. In Amsterdam werden bedelaars, vagebonden en andere 'nietsnutten' opgesloten en tot arbeid gedwongen in het Rasphuis (1596) voor mannen, het Spinhuis (1597) voor vrouwen, het Aalmoezeniers- of Armenhuis (1613) en het Werkhuis (1650) voor valide armen. In deze inrichtingen kwamen de twee belangrijkste principes van de armenpolitiek bij elkaar: opsluiting en arbeidsdwang. Na 1600 kregen het Rasp- en het Spinhuis het karakter van een justitiële straf- en verbeteringsinrichting.

De in deze tijd gebruikelijke lijf- en levensstraffen (ogen uitsteken, duimen, oren of tong afsnijden) werden door de humanistische dichter Coornhert (1522-1590) in zijn *Boeventucht ofte middelen tot minderingh der schadelijke ledighgangens* (1587) bestreden. Hij pleitte ervoor met name jonge delinquenten niet meer aan ontorende lijfstraffen te onderwerpen, maar hen door arbeidsdwang tot nuttige leden van de maatschappij te maken. De arbeid voor mannen in het Rasphuis bestond uit het raspen van bepaalde houtsoorten die tot verfstof werden verwerkt. Voor vrouwen in het Spinhuis was spinnen de arbeid (Van der Linde, 2007).

Ouderloze jeugd en een deel van de verwaarloosde kinderen kwamen onder andere terecht in het Burgerweeshuis (1526). Kinderen die daarvoor niet in aanmerking kwamen, werden geplaatst in Diaconieweeshuizen van de kerk, of in armen-kinderhuizen of aalmoezeniershuizen van de overheid. Ook kende men de gezinsverpleging, waarbij kinderen werden uitbesteed op het platteland. Deze vormen van hulpverlening geven ondanks de toewijding van diakenen en armvoogden een triest beeld van kinderopvang, door de willekeur waarop met de kinderen werd omgesprongen. Ook al was het verblijf in een inrichting verre van ideaal – de straffen waren dikwijls uitzonderlijk streng – toch was dit te verkiezen boven de 'gezinsverpleging'. Eten en drinken was in de meeste inrichtingen uitstekend. Ook werd aandacht besteed aan de beroepsopleiding voor jongens; de meisjes werden vaak tot dienstbode opgeleid.

De periode van de 'nieuwe armenregelingen' overziend, moet je constateren dat bij de motieven tot hulpverlening de charitas nog steeds een belangrijke plaats inneemt. Bij de humanisten zie je een meer maatschappelijk gerichte motivering voor hulpverlening. Deze kan worden gezien als voorloper van de humanitas-idealen van een later tijdperk.

In het zogenoemde leperse stelsel spelen politieke en functionele elementen een belangrijke rol. De belangstelling voor armoede als sociaal-politiek probleem begint er ook steeds meer aandacht te krijgen.

De volksoopvoeding en een begin van onderwijs beginnen zich langzaam af te tekenen in de periode van de Reformatie (zestiende eeuw), waarin de

protestantse kerken zijn ontstaan. De reformatorische opvatting dat iedere leek toegang moest hebben tot de bijbel, kreeg aandacht door middel van het volksonderwijs dat ook een belangrijk aandeel heeft gehad bij de volksontwikkeling. Kerk en overheid zijn in deze tijd in hoofdzaak de organisatoren van de hulpverlening. In Nederland leverden ze vaak eindeloos strijd over de te stellen prioriteiten, hetgeen dikwijls ten koste ging van de in nood verkerende mens.

Een typerend verschil tussen rooms-katholieke en protestantse hulpverlening is dat eerstgenoemde de middeleeuwse lijn van inrichtingszorg voortzet, terwijl in protestantse streken, onder invloed van de diaconale armenverzorging, bijstand buiten de inrichting krachtig wordt georganiseerd en gestimuleerd. De middelen verschuiven van ziekenhulp en/of godsdienstige bijstand nu ook in de richting van economisch-materiële hulp, en ook de opvoedkundige benadering begint een plaats te krijgen.

1.6 De Verlichting: oude wegen, nieuwe vormen

In deze paragraaf wordt de verdere ontwikkeling van de armenzorg beschreven tot aan de periode dat de professionalisering van de hulpverlening gestalte begint te krijgen. Elementen daarvan worden al zichtbaar in aspecten van methodische zorg, in de reeds genoemde volksopvoeding die nader ontwikkeld werd, in de werkverschaffing en in de sociale emancipatie van het volk. Aan deze elementen wordt in deze paragraaf aandacht besteed.

1.6.1 Op weg naar methodische zorg

'De kennis van alles wat het armenwezen betreft, is van zoo grooten omvang, dat zij als een afzonderlijke tak van de wetenschap beschouwd kan worden, die met ervaring gepaard behoort te gaan. De arme en nooddriftige heeft onwettigbaar aanspraak op hulp zijner medemenschen; maar zal die hulp gepast en doeltreffend zijn, dan moet zij bestaan in het verschaffen van gelegenheid, waardoor de arme zelve in staat kan raken om in zijne behoefte te voorzien.'

Bron: G. Luttenberg, *Proeve van Onderzoek omtrent het Armwezen in ons Vaderland*, Zwolle 1841

Dit citaat markeert een punt in de ontwikkelingsgeschiedenis van sociale hulpverlening, waarbij het belang van wetenschap en onderzoek naar voren komt. Ook wordt, in het tweede deel van het citaat, enerzijds gewezen op de maatschappelijke verantwoordelijkheid die een samenleving (lees: overheid) heeft voor haar leden met betrekking tot een rechtvaardige verdeling van de middelen, en anderzijds worden de individuele mogelijkheden en verantwoordelijkheid van een persoon voor eigen leven en beslissingen onder de aandacht gebracht.

Het is de periode van de Verlichting, een ideologische en culturele stroming in de achttiende eeuw, die ontstond in Engeland en zich later uitbreidde tot Frankrijk en bijna alle intellectuele milieus van Europa. Het dominerende thema in dit tijdvak is het 'eerherstel van de rede' en de kritische mogelijkheden ervan. Het zich ontdoen van het religieuze 'bijgeloof' en de onverdraagzaamheid van de kerken, de onbepaalde en arbitraire heerschappij van de absolute monarchieën en de onderworpenheid aan de traditie zijn eveneens belangrijke punten van aandacht in de Verlichting.

Wat in de zestiende eeuw als krachtige aanzet was begonnen, namelijk het zoeken naar nieuwe wegen tot de bestrijding van de gevolgen en effecten van armoede, was nog lang geen gewonnen zaak. Je ziet dit onder andere aan de stimulans van de zogenaemde piëtische beweging in Duitsland in de laatste helft van de zeventiende en de eerste helft van de achttiende eeuw. Dit protestantse charitaswerk omvatte de realisatie van het grote complex van opvoedingsinstellingen en tehuizen voor verwaarloosde jeugd in Halle (1695) en in geheel Duitsland. De stichter, August Hermann Francke (1663-1727), hield zich met een uitgesproken pedagogische inslag bezig met de opvoeding van verwaarloosde jeugd. Dit vertoonde ten dele overeenkomsten met de geest van het rationalisme van de Verlichting. Anderzijds is hij bij de totstandkoming van zijn instellingen de 'gelovige improvisator'. Hij weigert de kosten vooraf te overwegen van datgene waartoe hij zich door God geroepen weet en begint zijn werk nagenoeg zonder middelen.

De Verlichting, die de ideeën van de zestiende-eeuwse humanisten onder de burgers verspreidde, was door het optimistisch mensbeeld en het onwankelbare geloof in de macht van de rede, uitermate geschikt om nieuwe impulsen te geven aan allerlei vormen van hulpverlening. Op het terrein van de armenverzorging neemt men onder andere in Hamburg (1788) en in München (1790) een nieuwe aanloop, met dezelfde uitgangspunten als enige eeuwen geleden, namelijk centralisatie in de organisatie, decentralisatie en differentiëring in de hulpverlening (op persoon, situatie en omstandigheden afgestemde hulp), werkverschaffing en bedelverbod. Dit hele project werd onder verantwoordelijkheid van de overheid hoofdzakelijk met vrijwilligen uitgevoerd. Particuliere instellingen en de kerk werden tot medewerking verplicht. Een onmisbare schakel in deze regelingen was de systematische werkverschaffing – in Nederland de armenfabriek genoemd – half filantropisch, half economisch.

Armenfabriek

Deze organisatievorm maakte het mogelijk de hand te houden aan de plicht tot arbeid. In 1855 telde ons land 112 'armenfabrieken' waar 13.500 mensen aan het werk waren. Net als in de middeleeuwen was de armenzorg omstreeks 1780 nog steeds lokaal, per stad of per dorp, georganiseerd. Ten noorden van de grote rivieren speelde de hervormde kerk hierbij een grote rol; ten zuiden ervan was dat de rooms-katholieke kerk.

Al eeuwenlang hanteerde de armenzorg de 'methode' van het verlenen van bijstand en verzorging in inrichtingen. Door verplichte tewerkstelling en opsluiting werden verlaten kinderen, vondelingen en wezen eveneens via deze methode geholpen. In de tweede helft van de achttiende eeuw kwamen twee min of meer nieuwe methoden in gebruik: werkverschaffing, op zichzelf niet geheel nieuw, maar nu niet meer door opsluiting in inrichtingen, en volksopvoeding en -ontwikkeling. Terwijl de werkverschaffing in feite geen nieuwe ontwikkelingen kende, behalve dan de 'armenfabriek', gold dit voor de volksoopvoeding en -ontwikkeling wel. De achttiende eeuw kenmerkt zich als de eeuw van de burgerlijke 'zelfopvoeding' en de 'ontdekking van het kind'.

1.6.2 Volksopvoeding

De strategie van de volksoopvoeding kenmerkt zich vanaf het eind van de achttiende eeuw door een benadering waarbij armoede werd geïndividualiseerd en als een opvoedingsprobleem gedefinieerd, en niet beschouwd werd vanuit sociale, economische en maatschappelijke omstandigheden of problemen. Deze strategie bevat een zekere paradox wat de beoordeling

Armoede geïndividualiseerd

van armoede en armen en de oplossing van het armoedeprobleem betreft. Uit de instructie van de burgerlijke overheid over de aanpak van de armoede werd dit duidelijk. Het maatschappelijk probleem dat men te lijf wilde gaan, werd niet zozeer gevormd door de armoede, maar door de arme. De ellende van het volk is een gevolg van de onzedelijkheid van de armen; van ondeugden als luiheid, lichtzinnigheid, gemakzucht, gebrek aan verantwoordelijkheid voor opvoeding van de kinderen. Armoede is in deze visie allereerst een opvoedingsprobleem; het volk moet worden opgevoed tot burgerlijke deugden, tot verantwoordelijkheid, arbeidzaamheid, zuinigheid, netheid en huiselijkheid. (Onder 'het volk' werden de armen in de breedste zin van het woord verstaan.)

Het benadrukken van de opvoeding hing nauw samen met de brede opvoedingsbeweging van de verlichte burgerij in de achttiende eeuw. Het zal duidelijk zijn dat dit opvoedingsstreven kruiste met het aloude denken waarin het om armen ging in plaats van om armoede als sociaal-politiek gegeven, waar men wel aandacht aan besteedde maar weinig verandering van verwachtte.

Ondanks de tweeslachtigheid in benadering van armoede werd de ontwikkeling van de volksoepvoeding wel aangepakt. De nadruk kwam te liggen op huiselijkheid en gezondheid. Een middel om dit te bereiken, is de opvoeding tot arbeidzaamheid. In het denken van de Verlichting gold als vanzelfsprekend dat mensen nuttige burgers van de maatschappij behoorden te zijn en dat zij zich niet mochten onttrekken aan de plicht tot arbeid. Deze opvoeding tot arbeidzaamheid werd nog eens benadrukt in een ontwerpstaatsregeling van de Bataafse Republiek (1795-1806), die bepaalde dat 'elk behoeftig lid der maatschappij recht heeft om van deze maatschappij werk te vorderen en dat hij die niet kan werken ondersteuning kan vorderen en dat de maatschappij verplicht is aan haar behoeftige leden werk en aan hen, die niet werken kunnen, ondersteuning te verschaffen.'

Er werd voor alle duidelijkheid aan toegevoegd: 'moedwillige lediggangers hebben geen aanspraak op ondersteuning'. Bedelarij diende volstrekt te worden geweerd. Deze ideeën lagen ook ten grondslag aan de eerste Armenwet (1880), die de staat verplichtte voor een welingericht armenwezen te zorgen, zonder dat zelf behoeven te beheren. De wet werd nooit uitgevoerd vanwege verzet van kerkelijke armbesturen tegen staatsinmenging. Armenzorg was altijd een kerkelijke taak geweest (Van der Linde, 2007). Eén gedachte uit de wet vond wel algemene instemming: dit betrof 'geen ondersteuning dan zo veel mogelijk tegen arbeidsprestatie en alleen dan wanneer er sprake is van wezenlijk onvermogen bij armen'.

1.6.3 Werkverschaffing

Maar hoe moesten arbeidsloze armen aan werk komen? De oplossing werd gezocht in het opnieuw definiëren van op zich allang bekende praktijken. Er werden verschillende maatregelen met elkaar verbonden om daadwerkelijk de werkloosheid te kunnen aanpakken. Immers, er waren al vele oplossingen bedacht zonder dat deze tot een 'definitieve oplossing' hadden geleid. Drie elementen ter bestrijding van de werkloosheid werden op elkaar afgestemd:

- 1 In de eerste plaats moesten in de bedeling strenge criteria worden gehanteerd: wie kon werken, kon geen aanspraak maken op bedeling. De remonstrantse predikant C. Rogge, aanhanger van een verlicht en zedelijk gericht christendom, pleitte in een radicaal pamflet (1796) voor een stelsel van armenzorg. Hij nam daarbij de vrees weg dat dit zou leiden

tot luiheid, omdat de armenbesturen de valide armen desnoods tot arbeid zouden dwingen.

- 2 In de tweede plaats moest er aan werkverschaffing worden gedaan. Er waren in deze tijd maar weinigen die inzicht hadden in de structurele oorzaken van armoede. Een Leidse lakenfabrikant schreef in een verhandeling dat 'alleen een bloeiende nijverheid in staat zou zijn aan een groot aantal mensen werk te verschaffen, maar dat er nu juist sprake was van een industrieel verval en kapitaalvlucht naar het buitenland waardoor de industriële ontwikkeling en de werkgelegenheid stagneerden'. Het zou nog minstens tot de industriële expansie – die in twee fasen verliep (1800-1870 en 1870-1910) – duren voor de economische ontwikkeling zou kunnen bijdragen tot een definitief einde van het pauperisme. Intussen werden er heel wat plannen bedacht om de werkloosheid aan te pakken; onder andere konden ondernemers subsidie krijgen voor het in dienst nemen van bedeeden of voor de tijd die ze kwijt waren met instructie aan ongeschoolden. Ook konden bedeeden gaan werken met behoud van een 'uitkering'.
- 3 In de derde plaats werden er aparte werkinrichtingen door particulieren of de overheid opgericht, waar bedeeden al dan niet gedwongen te werk werden gesteld. Dit was een van de belangrijkste vormen van werkloosheidsbestrijding.

In een reeks van steden in Nederland werden, vanaf het eind van de achttiende eeuw en gedurende de hele negentiende eeuw, zulke werkinrichtingen opgericht. In 1854/1855 waren er 112 van deze werkinrichtingen met 13.500 tewerkgestelden. In 1891 waren er nog 77 met ongeveer 5.000 tewerkgestelden. De werkinrichtingen werden ondanks de oneerlijke concurrentie met de gewone nijverheid en ondanks verliezen toch doorgezet. Daarvoor waren economische motieven doorslaggevend. Het was altijd voordeliger armen te laten werken dan ze 'alleen maar te bedelen'. Deze situatie vertoont een opvallende gelijkenis met de werkloosheidsproblemen in Nederland in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw.

Door het oprichten van de Maatschappij van Weldadigheid door de militair, kolonisator en staatsman Johannes van den Bosch, met medewerking van het Koninklijk Huis en hoge autoriteiten (1818), wilde men de werkloosheid bestrijden door de stedelijke werklozen en armen naar het platteland over te brengen. Op het platteland kregen zij tot taak 'woeste gronden' te ontginnen voor de landbouw.

De eerste landbouwkolonie, Frederiksoord in Drenthe, werd – met vrijwilligers – een groot succes. Spoedig volgden de landbouwkolonies Willemsoord en Wilhelminaoord. Toen zich voor de werkzaamheden in de kolonies onvoldoende vrijwilligers aanmeldde, werd door Van den Bosch overgegaan tot dwang. In de inrichtingen te Ommerschans en Veenhuizen werden bedelaars ondergebracht om te werken. Veenhuizen had ook een zeer groot wezengesticht.

Evenals bij de armenfabrieken die kinderen tewerkstelden, zien we bij dat ver doorgevoerde 'bruikbaarheidsprincipe' dat de oorspronkelijk filantropische bedoelingen zich tegen een goede uitvoering keren. De onderneming van Van den Bosch is slechts ten dele geslaagd. In 1848 hadden de kolonies, getalsmatig hun grootste omvang: 5.490 bedelaars en 1.411 wezen. De financiële toestand was toen zeer ongunstig en in 1859 werden Ommerschans en Veenhuizen overgenomen door de overheid. De Maatschappij

van Weldadigheid werd gereorganiseerd en wijdde zich daarna nog uitsluitend aan het werk van de vrije kolonies.

Ook op het gebied van pedagogiek en kinderzorg ontstaan gedachten over opvoeden in landbouwkolonies. Het initiatief voor deze vorm van kinderzorg kwam van de bekende filantroop Suringar (1790-1872). De opvoeding van verwaarloosde jeugd werd voor een belangrijk deel beïnvloed door de Zwitserse pedagoog Pestalozzi (1746-1827). Dit leidde weer tot een nieuwe belangstelling voor de gezinsverpleging en het opvoeden van kinderen in kleine groepen in de inrichting. Bij de opvoeding in de inrichting werd de gezinssituatie zo veel mogelijk nagebootst, met veel aandacht voor het kind. Ook dove en blinde kinderen kwamen bij deze nieuwe aandacht voor het kind in de belangstelling van opvoeders. Er werd gepoogd voor deze kinderen een eigen onderwijssysteem te ontwikkelen.

Het pleidooi voor de invoering van celstraf moet gezien worden in het licht van deze volksoepvoeding en het geloof van de verlichte humanisten dat 'het oorspronkelijk goede van elk mens, mede door de rede tot "deugd" gevoerd moet worden'. Onder invloed van de ideeën van de Engelse gevangenhervormer John Howard (1726-1790), is in Nederland door Suringar op het gebied van de gevangenhervorming veel werk verzet in een vorm die je nu reclasserings zou noemen. In 1823 kwam Suringar met twee vrienden tot de stichting van het Nederlands Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen.

1.6.4 Invloed van de 'sociale quaestie'

Inmiddels ben je, voor wat betreft de ontwikkelingen van de sociale hulpverlening, armenzorg en volksoepvoeding, aan het eind van een periode gekomen, die overvloedt in de volgende. Deze overgang wordt gekenmerkt door enige veranderingen die hebben plaatsgevonden. Behalve de charitas of barmhartigheid is de humanitas als motief voor de verschillende vormen van sociale hulpverlening – armenzorg en opvoeden, werkloosheidsbestrijding en het gevangeniswezen – een plaats gaan innemen.

Fundamentele doorbraken in de opvattingen over armen, armoede en armenzorg deden zich voor 1870 niet voor. Remedies om het armoedeprobleem op te lossen, komen in de kerkelijke en in de sociale armenzorgvisie als probleem van de moraal naar voren. In de periode 1850-1890 neemt de aandacht voor armen en armoede af, waarschijnlijk als gevolg van de verbetering van de leefomstandigheden.

Door de opkomst van het socialisme in het midden van de negentiende eeuw en het aan de orde stellen van de 'sociale quaestie', ook elders in Europa, steeg de sociale spanning, die overigens vrij kort duurde.

Nederland als een parlementaire democratie

Nederland was tot in de negentiende eeuw een 'standenmaatschappij': de plaats waar 'de wieg zich bevond' was bepalend voor de maatschappelijke positie, status en sociaaleconomische kansen. De hogere sociale klasse had invloed op en macht over politiek, economie, sociale invloed en cultuur. Sinds de Bataafse revolutie (die zorgde voor sociale, culturele en politieke veranderingen aan het eind van de achttiende eeuw) kende Nederland een volksvertegenwoordiging. Meestal bestond die uit personen die zich niet inzetten voor de arbeiders, want alleen de mensen met veel bezit mochten stemmen. De arbeiders hadden zo nauwelijks macht en hadden ook geen belangrijke maatschappelijke positie.

Na 1850 begon Nederland te industrialiseren. De omstandigheden waren voor arbeiders ongunstig: vieze arbeiderswijken en lage lonen. Als gevolg van deze omstandigheden werden de vakbonden opgericht die zich speciaal richtten op het bedenken van sociale wetten. Zo kwam er een wet die bepaalde dat er minder lange werkdagen moesten komen. De arbeiders gingen zich organiseren in politieke partijen en vakbonden en konden zo hun maatschappelijke positie verbeteren.

De liberalen, onder leiding van Rudolf Thorbecke (1799-1872), vonden het belangrijk dat de burgers zich in volledige politieke, economische en culturele vrijheid konden ontwikkelen. De overheid moest zich zeer terughoudend bemoeien met de samenleving. De liberaal Thorbecke ontwierp de Nederlandse Grondwet van 1848, die nog steeds de basis vormt van de Nederlandse staatsorganisatie. De Grondwet behoorde tot de modernste van Europa. In de Grondwet was een aantal vrijheidsrechten voor elke burger omschreven: kerk en staat werden gescheiden, er kwam vrijheid van drukpers, vrijheid van vereniging en vergadering. Verder werd de macht van de koning ingeperkt en de ministers waren verantwoordelijk voor het landsbestuur. Tegenover het parlement moesten de minister en de regering verantwoording afleggen (Van der Linde, 2007).

Nederlandse
Grondwet

Uit deze jaren stamt de neutrale particuliere instelling Liefdadigheid naar Vermogen, opgericht door jonge (liberale) intellectuelen en zakenmensen (Amsterdam 1871). In 1878 volgt de oprichting van de Vereniging tot Verbetering van de Armeenzorg te Rotterdam. Beide organisaties hadden min of meer dezelfde grondslag en wilden zich inzetten voor een betere samenwerking binnen en organisatie van de armenzorg, die ze chaotisch, gemakzuchtig en weinig efficiënt vonden. De zaken moesten beter worden aangepakt; een economische visie op armenzorg begon te dagen.

Omstreeks de jaren tachtig van de negentiende eeuw liepen de sociale spanningen weer op, onder andere door en in samenhang met een conjunctuurdaling (1883-1887) en een opkomend militant socialisme. Er ontstond een aantal politieke partijen die voor de arbeiders opkwamen, zoals de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP) in 1894. Deze partij streefde vooral naar uitbreiding van het kiesrecht, arbeiders moesten ook kunnen stemmen. Er werden steeds meer partijen opgericht die opkwamen voor betere arbeidsomstandigheden (Van der Linde, 2007).

Als reactie hierop kwamen de liberalen met sociale plannen. In 1886 gaf de Liberale Unie een brochure uit onder de titel *Inleiding tot de behandeling van eenige vraagstukken van sociale wetgeving*. De uitgangspunten van de Liberale Unie waren in hoofdzaak gericht op het bewerkstelligen van geestkracht en werkzaamheid van 'de minder bevoorrechten'. De staat zou strenger en scherper toezicht moeten houden op de wettelijke regels en de uitvoering daarvan. Bij de Wet op de Kinderarbeid (1874) was dit bijvoorbeeld te weinig het geval. Andere prioriteiten in deze brochure waren:

- veel meer ondersteuning, door de staat, van het vakonderwijs
- oprichting van arbeidskamers
- bestrijding van knoeien met levensmiddelen
- zorg voor arbeiderswoningen door wijziging van de gemeentewet

Tussen 1874 en 1912 komen de volgende wetten tot stand:

- 1874: Kinderwet (beperkt verbod op kinderarbeid)
- 1889: Arbeidswet (bescherming van jongeren en vrouwen)
- 1895: Veiligheidswet (bescherming tegen gevaarlijke productieprocessen)

- 1900: Leerplichtwet (verplicht onderwijs)
- 1901: Ongevallenwet (inkomensverzekering bij bedrijfsongevallen)
- 1901: Woningwet (voorschriften voor woningbouw)
- 1907: Wet op het arbeidscontract (voorgeschreven bepalingen)
- 1912: Armenwet (regeling gemeentelijke armenzorg)

Het liberale kabinet-Pierson (1897-1901) heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de sociale wetgeving. Op het gebied van maatschappelijke arbeid werden onder meer geïntroduceerd:

- het Elberfelder-stelsel in de armenzorg (1891, waarover hierna meer)
- het woningwerk (1896, bezoek van 'woningopzichteressen' aan arbeiderswoningen, met de gezinszorg als belangrijke opdracht)
- het Toynbeewerk (ontwikkelingsclubs)
- het Buurthuiswerk (Ons Huis, 1892)
- de 'moderne kinderbescherming' (1896)
- de eerste School voor Maatschappelijk Werk (1899) te Amsterdam

Tussen 1870 en 1899 werden er door de liberalen allerlei nieuwe Verenigingen voor Vrijwillige Armenzorg opgericht. Van deze verenigingen gingen impulsen van vernieuwing uit naar de gehele armenzorg. In 1871 werd in Amsterdam Liefdadigheid naar Vermogen opgericht; in Rotterdam Vereniging tot Verbetering van Armenzorg (1877); in Dordrecht Tot Heil der Armen (1880); en in 1908 de Nederlandse Vereniging voor Armenzorg en Weldadigheid. Deze verenigingen zullen bij de ontwikkeling van het maatschappelijk werk na 1900 een rol spelen.

Het waren met name de Verenigingen voor Vrijwillige Armenzorg die voor nieuwe impulsen zorgden in navolging van het zogenoemde Elberfelder-stelsel. In de Duitse stad Elberfeld was men in 1853 met dit systeem van armenzorg begonnen. De grondslag van het Elberfelder-stelsel was armenzorg van overheidswege, waarbij particulieren werden ingeschakeld als armenbezoekers. Verder gold vooral de individuele aanpak bij het toekennen van hulp. Er werd door deze 'armbezoekers' een grondig vooronderzoek ingesteld alvorens er werd overgegaan tot ondersteuning. De armbezoekers bescisten over het al dan niet toekennen van ondersteuning, en zo ja, over hoeveel. Er was toezicht op de armen door deze thuis te bezoeken, minimaal een keer per veertien dagen, om de wisselende behoeften in het gezin te controleren. Het Elberfelder-stelsel werd later in verschillende andere steden ingevoerd, zoals in Lekkerkerk (1891) en in Leeuwarden (1893).

Het accent bij de vernieuwde armenzorg kwam te liggen op de individualisering; elk geval van armoede moet op zichzelf worden bekeken en vormt telkens weer een individueel probleem. Dit individualiseringsbeginsel is een belangrijke grondgedachte geworden van het maatschappelijk werk.

Elberfelder-
stelsel

Individualise-
ringsbeginsel

1.7 Vanaf 1850: van armenzorg tot professionele arbeid

In deze paragraaf zie je hoe, mede aan de hand van de volkshuisvesting, de scholing voor het maatschappelijk werk gestalte krijgt. De wisselwerking tussen de praktijk van hulpverlening en scholing is daarbij in de Verenigde Staten de aanzet tot de ontwikkeling van het social casework.

1.7.1 Volkshuisvesting en opleidingen voor sociale arbeid

Armenzorg is de oudste vorm van sociale hulpverlening. Vanaf het ontstaan van de Nederlandse staat tot ver in de negentiende eeuw heeft Nederland perioden van grote armoede gekend onder een groot deel van de bevolking, zelfs in tijden van betrekkelijke welvaart en voorspoed. Uit de beschreven ontwikkeling vanaf de zestiende eeuw blijkt dat men niet alleen aan bedeling wil doen, maar ook zoekt naar oorzaken van de armoede. Je zag reeds dat armoede bestreden werd met onder andere armenwerkplaatsen, werkinstellingen en armenscholen, kortom door volksopvoeding.

Enkele belangrijke ontwikkelingen in de tweede helft van de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw zijn de volkshuisvesting, de aanstelling van woningopzichteressen en de stichting van dorps- en buurthuizen.

Volkshuisvesting

In de tweede helft van de negentiende eeuw komt de volkshuisvesting tot ontwikkeling. Behalve het bouwen van goede woningen voor de arbeiders en hun gezinnen wordt er ook naar gestreefd het algehele levenspeil te verbeteren. Eén op de tien Amsterdamse gezinnen woonde in een krot. Het bouwen van goede woningen was een van de middelen om de verpaupering tegen te gaan. Onder koning Willem III (1849-1890) groeit de woningbouw uit tot een sociale activiteit van de eerste orde. Dit sociale karakter van de volkshuisvesting heeft gestalte gekregen in de Woningwet van 1901, een van de belangrijkste sociale wetten. Vooral in het kader van de huisvesting werd de mens niet uitsluitend als individu beschouwd, maar ook als deel van zijn gezin.

In het kader van de volksopvoeding werden de huizen zo gebouwd dat de bewoners hun 'oude' leefgewoonten wel moesten veranderen. De huizen werden gebouwd met aparte, kleine slaapkamers voor de kinderen, zodat zij gescheiden (ook van ouders) konden slapen. Kleine keukens, waarin niet gewoond kon worden, moesten verhinderen dat zogenoemde pronkkamers niet van bewoning werden uitgesloten. Door deze opzet kon de huisvrouw zich wijden aan drie – belangrijk gevonden – taken als afwassen, wassen en koken en werden deze zo tot haar privéaangelegenheden.

Woningopzichteressen

Om de volksopvoeding te effectueren, werden woningopzichteressen aangesteld die een belangrijke taak vervulden bij het volkshuisvestings- en woningbouwexperiment. In een van de instructies lees je:

'Over de betere woningen geve men het beheer in handen van beschaafde vrouwen opzichteressen, die door hun wekelijks bezoek, en door de band die zich daarbij tussen haar en de bewoners vormen moet, een zegenende invloed uitoefenen op het veranderen van de oude leefgewoonten.'

Hoewel er duidelijk sprake was van controle of in de gezinnen de nieuwe leefgewoonten ook vrucht afwierpen, werd door de woningopzichteressen op een vaste dag in de week de huur opgehaald om de schijn van controle te vermijden. Naarmate de opzichteres vertrouwen won, kon deze bij het ophalen van de huur adviezen geven over zaken als het schoonmaken, de opvoeding en het omgaan met geld. Een ander citaat uit de instructies:

'Indien men bedenkt, dat volgens 't regeeringsverslag in 't jaar 1912 door alle instellingen van weldadigheid voor onderstand van allerlei aard werd uitgegeven een som van minstens f25.254.419 tegen f15.459.542 in 1900, dan

vraagt men zich niet slechts met bezorgdheid af waar we langzamerhand heen gaan, wanneer deze cijfers in dezelfde mate zullen blijven toenemen, maar dan is toch ook de vraag meer dan gewettigd: wat gebeurt er met al dat geld? Wie zal zeggen hoe groot de invloed is van de dagelijks weerkerende ellende van een vunze woning zonder licht of lucht, van eentonigen fabrieksarbeid, of slechte voeding? Wie onzer zal hier richten?

Toch moet, om te kunnen helpen, nauwkeurig de omvang der armoede worden bepaald, de oorzaken opgespoord. Het eerste onderzoek heeft ten doel:

- 1 te verifiëren wat de arme zelf heeft medegedeeld;
- 2 na te gaan de juiste verhouding tusschen inkomsten en uitgaven;
- 3 uit te vinden de oorzaken, die tot de wanverhouding tusschen die beiden hebben geleid. Wanneer dit onderzoek waarlijk conscientieus en nauwkeurig is uitgevoerd, dan is 't volkomen vertrouwen, waarmee ge later in 't gezin optreedt, ook volkomen gewettigd.

De vraag bij wien ge moet onderzoeken, kan slechts voor ieder gezin afzonderlijk beantwoord worden. Ik zou slechts willen waarschuwen tegen 't onderzoek bij bureu. Men vindt bij de armen een niet hoog genoeg te waardeeren hulpvaardigheid en naastenliefde, maar men vindt er ook een afgunst en een kwaadsprekendheid, die aan 't ongelooflijke grenzen. Zoo bestaan er b.v. te Utrecht twee straten dicht bij elkaar gelegen, die elkander stelselmatig beoorlogen. Het behoeft wel geen betoog dat aan inlichtingen van dergelijke bureu bezwaarlijk waarde kan worden gehecht. Evenmin echter hechte men onbepaald vertrouwen aan de mededeelingen van "bevriende" bureu.

't Zogenaamde "onderzoek" is in de laatste jaren onder de armen vrij wel bekend geworden: ze zijn er op voorbereid en – nemen hun maatregelen.'

Bron: *Van mensch tot mensch*, M.G. Muller-Lulofs, 1916

Woning- opzichteres

De woningopzichteres kun je beschouwen als de eerste 'gezinsmaatschappelijk werkster' in ons land. Als in 1899 in Amsterdam de Opleidingsinrichting voor Socialen Arbeid wordt opgericht, blijkt dit voor een groot deel het werk te zijn van volkshuisvestingsmensen. Hoewel dit instituut niet uitsluitend woningopzichteressen opleidde, vormden zij vele jaren wel het grootste deel van de opleiding. Het was de eerste school voor maatschappelijk werk ter wereld, die opleidde voor sociaal werk als beroep. De oprichting van de opleiding maakte deel uit van de professionaliseringsbeweging die vanaf 1860 tot ontwikkeling was gekomen.

Muller-Lulofs, de belangrijke pionier van de toenmalige armenzorg, was ook de eerste directeur van de Opleidingsinrichting voor Socialen Arbeid, de latere School voor Maatschappelijk Werk. In het programma van de school was veel van het gedachtegoed van Hélène Mercier (1839-1910) terug te vinden.

Met de invoering van de eerdergenoemde sociale wetten (verzekeringen, sociale voorzieningen) verviel de hulpverlening die uitsluitend gericht was op materiële nood. De eerste aanzet tot de ontwikkeling van wat je nu maatschappelijk werk noemt, vond reeds plaats ver voor 1900. Alle activiteiten die tot de huidige vorm van maatschappelijk werk hebben geleid, zijn voortgekomen uit persoonlijke initiatieven van pioniers op het gebied van armenzorg en maatschappelijke dienstverlening.

Dorps- en buurthuizen

Een ander initiatief in het kader van armoedebestrijding en volksovoeding in de periode van de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) en daarna, was de

ontwikkeling van het stichten van dorpshuizen in de provincie Drenthe.

Op 3 oktober 1915 werd in Eelde, onder de rook van Groningen, het eerste dorpshuis van Nederland geopend. De oprichting van het dorpshuis was het plan van de mevrouw Gezina Bähler-Boerma, de echtgenote van de dominee in ruste Louis A. Bähler.

Het dorpshuis moest een centrum worden van een nieuw dorpsleven en bijdragen aan het lichamelijke, geestelijke en maatschappelijk welzijn van de bewoners van het dorp.

Het initiatief kreeg spoedig navolging met als resultaat dat er in verscheidene andere Drentse dorpen dorpshuizen verrezen. In 1925 werd een eigen samenwerkingsverband, de Bond van Drentse Dorpshuizen, opgericht.

Mede op initiatief van Gezina Bähler-Boerma werd in 1925 'De Centrale Commissie voor de Culturelen, Hygienischen en Oeconomenischen Opbouw van Drenthe' opgericht. In datzelfde jaar na deze oprichting, werd de Centrale Commissie, de Centrale Vereniging voor de Opbouw van Drenthe en was de voorloper van de Stichting Opbouw Drenthe. Het doel van de vereniging was de verheffing van Drenthe en in het bijzonder van de veenstreken die, door de neergang van de turfindustrie na de Eerste Wereldoorlog, zwaar waren getroffen.

Met het oprichten van buurthuizen hoopte de vereniging enige vorm van hulp en ondersteuning te bieden aan het maatschappelijk welzijn van de bewoners (Everts & Treurniet, 1954).

Buurthuiswerksters droegen zorg voor ondermeer kleuteropvang, onderwijs, medische en sociale zorg. Aan deze ontwikkeling zijn bekende namen uit de geschiedenis van het maatschappelijk werk verbonden. De bekendste namen zijn Marie Kamphuis en Jo Boer.

Dorpshuis

1

Het allereerste opbouwwerk van 'Opbouw Drenthe' bestond uit buurthuiswerk in de Zuidoosthoek, waarin de armoede en de sociale achterstand bijzonder groot waren.

Sociale voorzieningen zoals je die nu kent, bestonden niet. Veel mensen leefden in grote armoede. Ook was er sprake van een grote culturele achterstand, omdat het hele gezin in het veen moest werken wilde men van dat werk rond kunnen komen. De verzorging van huis en kinderen liet zeer te wensen over, en er was veel schoolverzuim bij de oudere kinderen. De gezondheid werd vaak bedreigd door het vele, lange en ongezonde werk. Het buurthuis werd een plaats waar sociaal-culturele voorzieningen werden geboden.

Buurthuiswerk

In vijf plaatsen werden buurthuizen gebouwd. 'Ieder buurthuis was een klein centrum van cultuur' en stonden onder leiding van maatschappelijk werksters die een breed aanbod realiseerden op het gebied van diensten en activiteiten. De buurt- of dorpshuizen boden onder meer onderdak aan consultatiebureaus, er werden moedercursussen gegeven en eventueel kinderopvangmogelijkheid geboden.

Buurthuis

Er waren verder clubs voor allerlei leeftijden, kook- en naailessen, er was een bibliotheek en er werden dorpsfeesten gehouden. Voor individuele psychosociale problemen traden de maatschappelijk werksters op als hulpverleners (Jagt, 2007 en Waaldijk, 1999).

In 2014 is er een situatie te ontstaan, door het oprichten van gemeentelijke Centra voor Jeugd en Gezin, die overeenkomsten kent met de beschreven oprichting van dorps- of buurthuizen in Drenthe in de jaren dertig van de twintigste eeuw. Het CJG biedt hulp bij vragen over opgroeien en de

opvoeding van kinderen en jongeren, en geeft ondersteuning voor ouders en jongeren tot 23 jaar. Hier kunnen de volgende thema's aan de orde komen: gezondheid, veiligheid, seksualiteit, financiën en onderwijs. Aanvullend is hulpaanbod mogelijk bij vragen met betrekking tot kinderwens, zwangerschap, baby, basisschool, puberteit en jongvolwassenen. Lees hierover meer in hoofdstuk 4.

1.7.2 Ontwikkeling van het begrip maatschappelijk werk

Tot de belangrijkste pioniers – in de Nederlandse situatie – bij de ontwikkeling van het maatschappelijk werk moeten Hélène Mercier, Marie Muller-Lulofs en Marie Kamphuis worden genoemd. De drie vrouwen werden in hun werkzaamheden en bij de ontwikkeling van het maatschappelijk werk steeds gesteund door vele vrouwen en mannen van het eerste uur. Marie Muller-Lulofs is een der grondleggers van het sociaal werk in Nederland. Haar bijdragen aan de modernisering van de armenzorg en de oprichting van de eerste School voor Maatschappelijk Werk (1899) vormden belangrijke aanzetten tot een verdere doordenking en professionalisering van het sociaal werk in het begin van de twintigste eeuw. Zij maakte zich sterk voor wetenschappelijke onderbouwing en morele oordeelsvorming bij 'sociaal ingrijpen'. Marie Kamphuis zou een belangrijke bijdrage gaan leveren aan het ontwikkelen van social casework in Nederland.

Wetenschappelijke onderbouwing

Morele oordeelsvorming

In de periode 1900-1910 heeft de armenzorg zeker nog niet de pretentie de armoede te kunnen uitbannen. In publicaties uit die tijd leest men dat de armoede een maatschappelijk ziekteverschijnsel is en sociale voorzorg noodzakelijk is om deze maatschappelijke ziekte terug te dringen. Met welke middelen dat zou moeten, was op dat moment niet duidelijk. De armenzorg was de eerste tien jaar van de twintigste eeuw een vaag begrip. In bepaalde kringen rekende men armenzorg tot een onderdeel van liefdadigheid. In 1899 sprak men echter ook over sociale arbeid en kende men reeds het woord 'maatschappelijk werk'. In de loop van de negentiende eeuw zou dit woord zijn ontstaan uit de vertaling van het Engelse 'social work'.

Na de Eerste Wereldoorlog begint zich een ontwikkeling in het begrip 'maatschappelijk werk' af te tekenen. Deze periode kan men typeren met begrippen als 'integratiestreven', 'functionalisering' en 'beroepsontwikkeling'. Dit alles is dan gericht op het meer doelmatig uitoefenen en organiseren van de hulpverlening. Het beroep van maatschappelijk werker wordt in deze periode onder meer duidelijk door de uitbreiding van het aantal scholen voor maatschappelijk werk: in 1921 worden in Sittard en Amsterdam de katholieke scholen voor maatschappelijk werk opgericht. In 1927 wordt te Amsterdam het Centraal Instituut voor Christelijke Sociale Arbeid (CICSA) opgericht (Everts & Treurniet, 1954).

De eerste tien jaren na de Eerste Wereldoorlog worden gekenmerkt door veelsoortig sociaal idealisme, de bloeitijd van de jeugdbeweging. Volksuniversiteiten en verschillende andere ontwikkelingsinstituten worden opgericht. Door de behoefte aan een andere levensstijl na de Eerste Wereldoorlog – die zich onder andere uit in sociale woningbouw, woningbouwverenigingen en gemeentelijke woningbouw – blijkt men zich na 1918 veel meer bewust te zijn van de snelle en ingrijpende veranderingen, dan voor 1914. In brede kringen van de samenleving ontstaat een toenemende belangstelling voor psychologie, sociologie, opvoeding en voor investering in de algemene gezondheidszorg.

1.7.3 Ontwikkeling van het social casework

De hulpverlening in de eerste helft van de twintigste eeuw wordt, afgezien van de kindbescherming, voor een belangrijk deel beheerst door plaatselijke overheidsorganen die zich op grond van de Armenwet (1912) ontwikkelden. Deze plaatselijke overheidsorganen hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan het verlichten van vooral materiële noden. Een neveneffect van de ontwikkeling van deze organisaties was een zekere bureaucratisering en verstarring, waarbij dikwijls een maatregel ter verlichting van noden zich tegen de persoon in kwestie keerde. Dit leidde in vele gevallen tot situaties waarbij het uitvoeren en toepassen van sociale wetten en maatregelen voorrang kregen op de hulpverlening zelf.

Wat het oplossen van sociale problemen en materiële noden betreft, blijkt er een groot verschil van opvatting (of aanpak) tussen de VS en West-Europa. In West-Europa zocht men oplossingen eerder in preventie door wetten en organisatorische maatregelen. In de VS ging men op dit gebied meer de weg op van verfijning van de individuele hulp, die veelal in handen was van particuliere organisaties. Zonder volledig te kunnen zijn, verdient hier een aantal personen en organisaties die een belangrijke bijdrage aan de ontwikkeling van het social casework leverden, de aandacht. De verschillen in benaderingswijze komen daarbij duidelijk aan de orde.

Individuele hulp

Wetenschappelijke benadering

Sinds mensenheugenis heeft er wel een zekere mate van zorg bestaan voor die mens in nood. Zorg en hulp zijn waarschijnlijk eerst gebaseerd geweest op bloedverwantschap. Wellicht hing die zorg ook af van de mate van nabijheid. Was het 'slachtoffer' een vriend of een vijand, een ingewijde of een buitenstaander?

Naderhand hing hulp ook af van de religieuze, morele, politieke en economische opvattingen die golden. Liefdadigheid kreeg, naast alle andere kenmerken, het etiket 'wetenschappelijk' pas in de laatste decennia van de negentiende eeuw opgeplakt. Het is veelzeggend dat de term 'wetenschappelijk' in Amerika dan meestal toegepast werd op de filantropie. Deze wetenschappelijke filantropie, die afgeleid was van vroegere Europese vormen, kon zich daar ontwikkelen in een algemeen heersend klimaat van optimisme. Men geloofde dat de wetenschap alle maatschappelijke kwalen zou genezen en dat zij tot onbegrensde vooruitgang zou leiden. De universiteit van Chicago besteedde aandacht aan de verhouding van het maatschappelijk werk tot de wetenschap, aangezien hiervoor de School of Civics and Philanthropy in 1907 was opgericht. Dit werd een van de eerste scholen voor maatschappelijk werk onder auspiciën van een universiteit (Carel Germain, in Roberts en Nee, 1975).

Aan het eind van de jaren zeventig van de negentiende eeuw kwam de beweging van de Charity Organisation op. Deze wilde 'de bedeling' doelmatig en preventief maken door een wetenschappelijke benadering. De National Conference of Charities and Corrections diende lange tijd als platform voor de communicatie van ideeën en waarden die verband hielden met de wetenschappelijking van de liefdadigheid. Verschillende mannen en vrouwen hadden hier hun invloed op maatschappelijk invloedrijke figuren. Zij richtten zich met name op hen, hetgeen tot gevolg had dat ook zij achting en aanzien ontvingen. Op deze manier werden door de jaren heen meningen gevormd en begeleid, werd groepssolidariteit bevorderd en werd door

debatten en discussies de ontwikkeling van een wetenschappelijke visie gestimuleerd.

Meer dan enig ander van haar voorgangers of tijdgenoten komt Mary Richmond de eer toe dat zij de basis heeft gelegd voor een wetenschappelijke aanpak van het maatschappelijk werk, een prestatie die wordt gemarkeerd door de publicatie van haar *Social Diagnosis* (1917). Zie ook: Charlotte Towle, *Social Casework*, in: *Social Work Yearbook*, New York, 1947.

Social casework

In het begin van de jaren dertig van de twintigste eeuw werd een poging gedaan een meer moderne benaderingswijze van de armenzorg in Nederland te ontwikkelen op basis van dit werk van Mary Richmond. Zij beschrijft in haar eerste baanbrekende publicaties vanaf 1917 een nieuwe methode in het maatschappelijk werk: het social casework. De gedachte daarbij is:

‘dat het in het sociale werk niet gaat om het regelen en organiseren voor de mensen, die hulp vragen aan een of andere instantie, maar dat in de eerste en laatste plaats de hulp die geboden kan worden, in een zeer tussenmenselijke verhouding plaatsvindt. Elke hulp of elke benadering van de medemens, wie deze ook is, vindt nooit of te nimmer plaats in een neutrale sfeer, maar is altijd een min of meer integrerend deel van een situatie (...) Deze situatie heeft altijd zowel economische, sociale als emotionele facetten.’

Bron: Charlotte Towle, *Social Casework*, in: *Social Work Yearbook*, New York, 1947

In het social casework wordt vooral op het emotionele aspect de nadruk gelegd. Elke ontmoeting en interactie met de medemens vindt plaats in een communicatieve situatie, geladen met emotionele krachtsverhoudingen. Overall waar met de emotionele aspecten van het maatschappelijk werk onvoldoende rekening wordt gehouden, zal het werk op de een of andere wijze tekortschieten, aldus de centrale gedachte in het social casework.

Met het geven van deze beschrijvingen en de ‘centrale gedachte’ van het social casework, komt men tot de conclusie dat er sprake is van iets nieuws op het gebied van sociale hulpverlening. Het gaat hier om een methode die niet alleen voor het maatschappelijk werk als een nieuwe aanpak moet worden beschouwd, maar ook als een uiterst belangrijke vernieuwing van het werk zelf moet worden gezien.

Mary Richmond legde sterk de nadruk op de aard van het social casework en het centraal plaatsen van het begrip ‘personality’. Het ging haar er daarbij om aan te tonen dat het wezen van de persoonlijkheid zonder de sociologische structuur ondenkbaar is. Naast het wijzen op het belang van de sociologische component in de benadering van het individu krijgt de psychologische factor en zienswijze die het emotionele leven in verband brengt met het sociale leven, een belangrijke plaats in het social casework. In het maatschappelijk werk, zo wordt steeds meer duidelijk, heeft de maatschappelijk werker altijd te maken met een of meer mensen die zich in een al of niet scherp omschreven maatschappelijke, culturele en economische situatie bevinden, en met de vraag wat hij met die bepaalde mens of mensen wil bereiken. Een eveneens belangrijke visie op hulpverlening is het principe van de meer op het individu gerichte benadering, de ‘self-help’. Dit houdt in, het stimuleren van armen om door eigen inspanning zichzelf te onderhouden. ‘Self-help’ had tot doel de autonomie van de hulpvrager te respecteren en stigmatisering van de persoon van de hulpvrager te voorkomen.

Nog steeds baseert het maatschappelijk werk zich op deze uitgangspunten, die zijn beschreven in het huidige *Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker* (zie ook subparagraaf 1.8.5). Zelfredzaamheid, zelfbeschikkingrecht, verantwoordelijkheid en meer op het individu gerichte hulpverlening van destijds vind je terug in begrippen als 'empowerment' en 'hulp op maat', 'rehabilitatie' (Korevaar en Dröes, 2008) en presentie (Baart, 2001).

De Eerste Wereldoorlog (1914-1918) maakte een einde aan het 'tijdperk van vernieuwing'. Het op landelijk niveau bezig zijn met maatschappelijke hervormingen alsook de belangstelling in het casework voor milieuumstandigheden namen af. Na deze oorlog, de jaren twintig van de vorige eeuw groeide, op alle terreinen van het cultureel leven, belangstelling voor de unieke innerlijke wereld van de mens en van de individuele ervaringen. De belangstelling voor de maatschappelijke buitenwereld en voor gerichte maatschappelijke veranderingen verminderden daardoor. Een beweging van de geestelijke hygiëne ontstond en breidde zich verder uit. De caseworkers werden erbij betrokken als toeschouwers of als actieve deelnemers.

Organistische aanpak van het casework

De voortgaande verwetenschappelijking van het social casework komt voor rekening van vrouwen. De volgende personen die voor een belangrijk deel verantwoordelijk zijn geweest voor het uitwerken van social casework zijn Mary Richmond, Bertha Reynolds, Virginia Robinson, Grace Marcus, Amy Gordon Hamilton en Charlotte Towle (Waaldijk, 1996). Zij bouwden voort op de wetenschappelijke oriëntatie die bepalend is geweest voor de vroegere benadering, modernisering en democratisering van sociale zorg in Amerika. Hamilton ging verder dan de mechanistische, negentiende-eeuwse wetenschapsopvatting van Mary Richmond. Zij ontwikkelde de theorie van het casework in de richting van een ontvankelijkheid vóór en een bezig zijn mét bepaalde systemen, zoals die in de twintigste eeuw verder uitgroeide.

Verwetenschappelijking

Hamilton omschreef een organistische aanpak van het casework gericht op 'de persoon in situatie-configuratie' als basis voor het psychosociale praktijkgebied. In de uitwerking hiervan wordt geleerd dat de werker naast het begrijpen van de gevoelens van de cliënt, de cliënt ook moet inschakelen als iemand die actief deelneemt aan verandering in de persoonlijke situatie en zijn omgeving. Dit was voor die tijd, in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw een nieuwe opvatting: de cliënt als iemand die zelf handelt, in plaats dat hem een handelwijze wordt opgelegd. Hamilton had hiermee invloed op de liberaal, humanistische en wetenschappelijke benadering van het maatschappelijk werk. Dit betekende ook een verdere ontwikkeling van het casework naar de hedendaagse wereld.

Organistische aanpak

Ontwikkeling van de methodiek

De nieuwe psychiatrie van de jaren twintig van de vorige eeuw scheen een veelbelovende weg te ontsluiten voor het wetenschappelijk denken en daarmee voor de ontwikkeling van methodiek. Een interessante vraag die zich voordoet, is of het thema van doel en functie, het bezig zijn met methoden, werkwijzen en functies gedurende de jaren twintig ertoe bijgedragen heeft dat de weg werd vrijgemaakt voor opvattingen over het casework in de jaren dertig. Het opvallende hierbij is dat het casework niet (meer) werd gezien

Dienstverlening

als behandeling van een ziekte maar meer als een dienstverlening die werd aangeboden als functie van een instelling.

In het begin van de jaren dertig ontwikkelden maatschappelijk werkers van de School voor Maatschappelijk Werk van de universiteit van Pennsylvania een benadering van het casework die was gebaseerd op de psychoanalytische begrippen van Otto Rank. Met zijn verwerping van het mechanistisch determinisme, dat zo kenmerkend was voor de negentiende-eeuwse wetenschap, leek Rank voorgoed de 'wetenschap van de behandeling' af te zweren om in plaats daarvan een filosofie voor de hulpverlening te ontwikkelen. Otto Rank ging zelfs zover dat bij het aanvaarden van hulp door de cliënt, de instellingsfunctie (als behandelingsinstituut) werd gezien als een beperkend aspect. De cliënt zou hieraan (gedacht in termen van 'behandeling') kunnen toetsen in hoeverre hij in staat is hulp te vragen en zodoende daaruit profijt dan wel lering kunnen trekken. Hiermee deed het 'functionele' casework afstand van de wetenschappelijke gerichtheid en van uitsluitend wetenschappelijke kennis als basis voor de praktijk.

Enkele jaren later gaf dr. Jessie Taft (1944) ter overweging dat er een wetenschappelijke basis en een onderzoeksterrein voor het functionele casework kon worden gevonden in de bestudering van structuur en proces, dus in de hulpverleningsrelatie zelf, zoals die gevormd en beheerst wordt door de instellingsfunctie.

Rankiaanse psychoanalyse

Met de introductie van de 'Rankiaanse psychoanalyse', die het belang van de relatie in het casework benadrukt, zijn ook de naam van Virginia Robinson en Taft van de Pennsylvania School verbonden. Zij brachten in het social casework een nieuw concept van professionaliteit en dachten na over de vraag hoe casework kon bijdragen aan de emancipatie van de cliënt (Waaldijk, 1996). Twee andere Amerikaanse auteurs, Helen Harris Perlman en Florence Hollis, hebben ieder een systematische theorie opgesteld die een helder beeld geeft van de methodiek die zich baseert op uitgangspunten van het social casework. Hun bijdragen hebben ook in Nederland ruime ingang gevonden of zijn daarvan nu afgeleid. In het huidige onderwijs, in de opleidingen voor maatschappelijk werk, zijn de persoon- en relatiegerichtheid nog steeds herkenbaar aanwezig.

Methodiek-ontwikkeling

Enkele andere namen die in het kader van de methodiekontwikkeling genoemd kunnen worden, zijn: Ruth E. Smalley, Edwin J. Thomas, Frances H. Scherz, Elizabeth McBroom en Beence K. Simon.

Bij de opsomming van deze namen hoort ook die van Marie Kamphuis die, hoewel zij niet direct de theorie en de methodiek verder uitwerkte, voor de ontwikkeling en invoering van het social casework in Nederland en in Europa een rol van onschatbare waarde vervuld heeft en hiermee tevens een fundamentele bijdrage heeft geleverd aan de ontwikkeling en professionalisering van het maatschappelijk werk. Binnen het bestek van deze beschrijving voert het te ver uitvoeriger in te gaan op de methodisering op basis van de hiervoor kort weergegeven fundamentele factoren van het maatschappelijk werk en de ontwikkeling van het beroep van maatschappelijk werker. Kort samengevat hebben de hiervoor genoemde ontwikkelingen en factoren bijgedragen aan huidige inhoud en vormgeving van het maatschappelijk werk.

De ontwikkeling van de psychologie en de sociologie en in het algemeen de sociale wetenschappen met de daaruit voortvloeiende gezichtspunten zullen eveneens in brede zin, steeds een inhoudelijke bijdrage leveren aan de ontwikkeling en professionalisering van het maatschappelijk werk.

1.8 Het beroep maatschappelijk werk in Nederland

In deze paragraaf worden de ontwikkelingen van het maatschappelijk werk in Nederland gedurende de laatste decennia van de twintigste eeuw en het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw belicht. Beschreven wordt achtereenvolgens de professionalisering, de beroepscode en de beroepsorganisatie. Het belang van het beroepsprofiel komt aan de orde, de leerstoelen voor het maatschappelijk werk en de ontwikkeling op weg naar de wettelijke titelbescherming voor maatschappelijk werk.

1.8.1 Professionalisering

In de jaren dertig van de twintigste eeuw gaat de ontwikkeling van de sociale dienstverlening door; zowel de kerken en particuliere organisaties als de overheid nemen daarin een bepaalde rol voor hun rekening. Parallel aan de steeds verdergaande maatschappelijke differentiatie ontstaat er een uiterst ingewikkelde hulpverleningsstructuur in Nederland.

In organisatorisch opzicht heeft het maatschappelijk werk de vorm van een reactie op vroegere ongecoördineerde vormen van materiële ondersteuning en hulpverlening, voor zover er in tijd al sprake van was. Er wordt nu getracht, door nader onderzoek te ontdekken in hoeverre de ondersteuning van cliënten met materiële problemen ook geholpen kunnen worden op immateriële vraagstukken. In deze lijn van ontwikkeling ontstaat er ook meer aandacht voor de maatschappelijke situatie van degenen aan wie hulp gegeven wordt. Een min of meer logisch gevolg in de reeks van ontwikkelingen komt er ook meer aandacht voor maatschappelijke oorzaken van problemen.

Als nieuwe vormen van sociale dienstverlening ontstaan de kindbescherming, nieuwe stromingen in de reclassering en het gevangeniswezen. De achtergrond van deze ontwikkelingen wordt gevormd door humanitaire stromingen en een sterk toenemende belangstelling voor en van de sociale wetenschappen van de mens en zijn omgeving.

In de jaren dertig van de vorige eeuw is het streven naar professionalisering van de hulpverlening op gang gekomen door toenemende kennis en ervaringen; er werd reeds over maatschappelijk werk als beroep gesproken. Daaronder werd het volgende verstaan:

- Maatschappelijk werk is een volledige dagtaak.
- Er is een opleiding nodig om het werk deskundig te kunnen uitoefenen.
- Er moet sprake zijn van een honorering waar de werker van kan leven.
- En er is sprake van een besef en ontwikkeling van beroepsmoraal en beroepsethiek.

Marie Kamphuis is degene geweest die sterk heeft gepleit om gevoel en verstand niet langer te zien als twee verschillende gebieden. Door het belang van de samenhang van gevoel en verstand bij het gedrag van mensen te erkennen, ontstond het besef dat maatschappelijk werk niet alleen een zaak (casus) en methoden is, maar een contact tussen mensen (Waalwijk, 1996).

Marie Kamphuis zag tijdens haar studiereis naar Amerika van december 1946 tot juni 1947, dat de casework-‘techniek’ een democratische grondslag in zich had. Dit komt onder andere tot uitdrukking door de benaming ‘cliënt’, die een werkrelatie uitdrukt tussen maatschappelijk werker en de cliënt en die uitgaat van gelijkwaardigheid. Een niet minder belangrijke ervaring van de studiereis was de constatering van de gelaagdheid van de

communicatie. Tevens maakte Marie kamphuis kennis met de verfijnde en uitgewerkte gesprekstechniek, waarbij de aandacht zowel op het verbale als het non-verbale aspect in de communicatie is gericht. Door de kennisgeving met het social casework in Amerika komt er in Nederland een ontwikkeling van het beroep maatschappelijk werk op gang, waarin de cliënt niet langer als object wordt gezien dat moet veranderen. Wezenlijk aan het social-caseworkmodel is de gelaagdheid. Er is gelijktijdig sprake van zowel een subject-subjectrelatie als een subjectobjectrelatie (Van der Laan, 2006).

Marie Kamphuis is erin geslaagd, in aansluiting op haar voorgangers H el ene Mercier en Marie Muller-Lulofs, de praktijk van het maatschappelijk werk de noodzakelijke diepte te verschaffen door studenten aan de opleidingen voor maatschappelijk werk, methodisch en systematisch te laten nadenken over de cliënt en zijn situatie. Tevens was zij degene die in Nederland het Amerikaanse casework inhoud en vorm gaf met het doen verschijnen van een eerste inleiding: *Wat is social casework?* (1950). In 1977 verscheen de elfde, volledig herziene druk. Casework, zo benadrukte Kamphuis hierin, is meer dan een techniek, het is een methode en een proces.

1.8.2 Professionalisering: moraal en ethiek

Beroepsmoraal

Met de beroepsmoraal heeft men zich in Amerika al vanaf 1919 beziggehouden. In de jaren 1935 en 1936 stelde men op internationaal niveau vragen rond de beroepsmoraal in het Committee of the Schools of Social Work.

In Nederland hielden groepen oud-leerlingen van de opleidingen voor maatschappelijk werk zich bezig met vraagstukken op het gebied van de moraal en ethiek. De bond van oud-leerlingen van de Christelijke Instelling voor Culturele en Sociale Arbeid (CICSA) was zo'n groep maatschappelijk werkers die voor de opleiding van belang was, onder andere door terugkoppeling van informatie en ervaringen door contacten tussen werkveld en opleiding.

Naschooling, onderling contact en de onderlinge steun was eveneens een belangrijke doelstelling. In 1943 ging in Nederland, de inmiddels gevormde Contactcommissie, zich uitvoerig bezighouden met de beroepsmoraal, wat we nu beroepsvraagstukken en beroepsethiek noemen. Door de Tweede Wereldoorlog moest deze commissie haar werkzaamheden staken. Na de bevrijding is in 1945 het werk van de commissie door anderen overgenomen.

Beroepsethiek

Na 1945 ontstonden er twee organisaties van maatschappelijk werkers: een algemeen/protestantse en een rooms-katholieke. Aanvankelijk droeg alle hulpverlening het karakter van herstel van oude situaties, zo ook het herstellen van de oude zuilenstructuur, dat wil zeggen dat de hulpverlening per godsdienst en levensbeschouwing (zuil) was georganiseerd (of verdeeld). Er moest zo vlak na de verwoestende Tweede Wereldoorlog veel direct werk in acute nood worden verricht. Hierdoor kwam men onvoldoende toe aan zogenoemd achtergrondwerk, beroepsontwikkeling, methodiekontwikkeling en het zich bezighouden met de beroepsmoraal. Door dit alles kwam de professionalisering van het beroep op een laag pitje te staan. Pas rond 1955, onder invloed van de professionalisering in Amerika, kwam het denken over beroepsmoraal en beroepsethiek weer op de voorgrond en werden gedachten gevormd over het ontwikkelen van een beroepscode.

Zuilenstructuur

De ontwikkelingen in het beroep leidden ertoe dat meer mannen de opleiding gingen volgen, zoals je kunt lezen in het volgende citaat:

'In 1950 kwam de eerste man onze opleiding binnen. Wij waren niet de eerste School voor Maatschappelijk Werk waar dit plaatsvond, maar een nieuw verschijnsel was het wel. De toename aan mannelijke leerlingen voltrok zich geleidelijk. Daartoe werd ook bijgedragen door het feit dat wij (evenals Hengelo en Sittard) door het ministerie van OK & W aangezocht werden, scholing te gaan geven aan de leiders en leidsters van de kampen en internaten van de afdeling VBS (Vorming Buiten Schoolverband), later BJ (Bijzondere Jeugdzorg), bestemd voor jongeren die op de gewone school en in het gewone leven – wat dat ook moge zijn – niet helemaal terecht konden, maar niet in aanmerking kwamen voor Kinderbeschermingsinrichtingen. De leiding daarvan kwam driemaal per jaar een week bijeen en kreeg studieopdrachten voor de periodes daartussen in. En wanneer men gedurende twee jaren deze cursus met resultaat gevolgd had, kon men toegelaten worden tot het tweede jaar van de desbetreffende Scholen voor Maatschappelijk Werk. Uit deze cursussen kwamen dus ook langzamerhand verschillende mannen in de volledige opleiding. Deze ontwikkeling is ons altijd zeer welkom geweest, wij hebben nimmer zoals vele jaren de verpleegkundigen, maatschappelijk werk als een typisch vrouwenberoep gezien. Maar wanneer ik nu zie naar de werkvelden en opleidingen bekruipt mij wel een gevoel van onbehagen. De leiding van allerlei instellingen ten behoeve waarvan vroeger veel vrouwen, vaak onder moeilijke omstandigheden, gepionierd hebben is nu overwegend in handen van mannen. Zijn zij beter, bekwamer dan vrouwen? Dat kan betwijfeld worden. Ze zijn wel ambitieuzer en als ik dit alles in het licht van de huidige emancipatoire bewegingen zie, moet ik constateren dat mannen meer geprofiteerd hebben van de recente ontwikkelingen van gelijke kansen. Formele gelijkstelling van bevoorrechte en achtergestelde groepen leidt niet tot gelijke kansen, ook de zogenaamde “zachte” sector is daarvan een sprekend voorbeeld. Het is niet mijn bedoeling dit complexe fenomeen hier te analyseren, maar ik kan niet nalaten enkele kanttekeningen te maken.'

Bron: M. Kamphuis, *Kijken in de spiegel van het verleden*, 2007

1.8.3 Professionalisering: beroepscode en beroepsorganisatie

Met de uitgangspunten van het social casework komt in de jaren vijftig van de twintigste eeuw de professionalisering van het beroep van maatschappelijk werker weer op gang. Dit duurt tot het eind van de jaren zestig. Tot een van de kenmerken van een professie behoort het hebben van een beroepscode, die normen aangeeft voor het handelen van de professional, niet alleen tijdens de uitoefening van zijn professie, maar in veel gevallen zelfs voor het handelen als individueel lid van de samenleving. Behalve het aangesloten zijn bij een beroepsvereniging gelden de volgende kenmerken voor een professie:

- De beroepsbeoefenaar van een professie 'produceert' een maatschappelijk hoog gewaardeerd goed.
- De samenleving erkent de bekwaamheden van de professie als exclusief behorend bij het beroep.
- De uitoefening van de professie is slechts mogelijk op basis van uitgebreide theoretische kennis en ervaring.
- Er is een beroepsorganisatie die de professional ondersteunt ten aanzien van alle, voor de professie en de ontwikkeling daarvan, belangrijke zaken.

Beroepscode

Na een lange voorbereiding waaraan beide beroepsorganisaties, de Nederlandse Bond van Maatschappelijk Werkers en de Katholieke Vereniging van Maatschappelijk Werkers Dr. Ariëns, hebben deelgenomen, werd in 1955 een 'proefcode' aan de leden van deze organisaties aangeboden. Met deze code moesten de leden onderzoeken of de voorgestelde regels in de praktijk toepasbaar waren op de verschillende werksoorten van het maatschappelijk werk. De proefcode kreeg veel kritiek, deels van principiële aard, deels vanuit de praktijk. Sommige werkers meenden dat de in de code geformuleerde gedragsregels belemmerend zouden werken op de beroepsuitoefening. De bij de Centrale Code Commissie binnengekomen reacties werden geïnventariseerd en verwerkt tot een nieuwe versie van de code. Op 25 mei 1962 werd door de leden van Nederlandse Bond van Maatschappelijk Werkers en de Katholieke Vereniging van Maatschappelijk Werkers Dr. Ariëns, de nieuwe versie als bindend voor de beroepsuitoefening aanvaard. Met het aanvaarden van de beroepscode in Nederland kwamen enkele ontwikkelingen van de grond die voor de beroepsontwikkeling belangrijk waren. Zo werd in september 1963 de Commissie van Consultatie geïnstalleerd. Deze commissie hielp leden van beide beroepsorganisaties als zij problemen ondervonden bij het interpreteren van artikelen uit de code. Eveneens in 1963 werd de tuchtrechtspraak van kracht; dit is de verenigingsrechtspraak in geval van overtredingen van leden ten aanzien van het onjuist hanteren of het niet hanteren van de code.

Commissie van Consultatie

Tuchtrechtspraak

In 1970 besloten de twee beroepsorganisaties tot één beroepsorganisatie te komen, onder de naam Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers (NVMW). In de jaren tussen 1970 en 2009 kende de vereniging een turbulente tijd, waarin in de beginperiode (in de tijd van de democratisering) kenmerkend was dat de welzijnswerker zijn stem liet horen en niet meer passief afwachtte wat over hem beslist zou worden in de politiek en binnen de instelling waar hij werkzaam was.

NVMW

Getwijfeld werd of de vereniging een open of gesloten karakter moest hebben. Voorstanders van een 'open' beroepsorganisatie meenden dat een grote sterke organisatie alleen zou kunnen ontstaan als alle sectoren in het welzijnswerk hierin vertegenwoordigd waren. Het lag daarbij in de bedoeling niet alleen maatschappelijk werkers op hbo-niveau toe te laten, maar ook ambtenaren van de sociale dienst met een mbo-opleiding. Zelfs ongeschoolde vrijwilligers zouden moeten kunnen toetreden tot de NVMW. Tegenstanders van een 'open' beroepsorganisatie vonden dit ontoelaatbaar. Hun verwachting was dat met het verlagen van de opleidingsnorm het niveau van het beroep van maatschappelijk werker zou worden aangetast en dit ten koste zou gaan van de professionalisering die zich in deze periode verder ontwikkelde. Bovendien verwachtten de tegenstanders dat de verbreding van de basis door het toelaten van opbouwwerkers, cultureel werkers, inrichtingswerkers, buurtwerkers en anderen de identiteit van het maatschappelijk werk zou doen vervagen.

'Open' beroepsorganisatie

Voor de professionalisering van het maatschappelijk werk, zo stelden tegenstanders van een verbreding van de vereniging, moest de eigen identiteit worden beschermd. Dit standpunt werd zeer krachtig verdedigd door mevrouw dr. L.F. Jens. Haar boek *Beroepsethiek en code van de maatschappelijk werker* (1972) is voor de professionalisering en positionering van het beroep van grote betekenis geweest.

Anno 2014 telt de beroepsvereniging NVMW circa 4.000 leden. De NVMW verzorgt de uitgaven van de Beroepscode voor en het Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker.

1.8.4 De- en re-professionalisering

Tussen eind jaren zestig en eind jaren zeventig van de twintigste eeuw ontstond er een vergaande aandacht voor en een streven naar een integrale benadering van sociale problematiek. Tevens zien we in deze periode een toenemende aandacht voor democratisering, socialisering en politisering van het welzijnswerk. Deze ontwikkeling resulteerde in november 1978 in de oprichting van de Nederlandse Organisatie van Welzijnswerkers (NOW). Het ontstaan van de NOW is te beschouwen als het resultaat van een proces van de-professionalisering van het beroep maatschappelijk werk. Van de NOW waren niet alleen maatschappelijk werkers lid maar ook opbouwwerkers, sociaal-cultureel werkers en enkele kleine, politiek georiënteerde organisaties. Verder bestond er een samenwerkingsovereenkomst met de Federatie van Nederlandse Vakverenigingen (FNV).

Door de koppeling vakbond/beroepsorganisatie werd de politieke factor binnen de NOW verscherpt en dit leidde tot voortdurende interne discussies over de uitgangspunten voor het te voeren beleid.

Door de beoogde integrale benadering van sociale problematiek verschoof het uitgangspunt van het centraal stellen van de cliënt als verantwoordelijk persoon naar dat van het meer ondergeschikt maken van de cliënt aan het maatschappelijke en politieke systeem. Het gevolg hiervan was het steeds verder uit elkaar groeien van de doelstellingen van de sectie maatschappelijk werkers binnen de NOW ten opzichte van de andere beroepsgroepen en de vakbond.

Tijdens het bestaan van de NOW werd, hoewel er min of meer sprake was van een 'open' beroepsorganisatie, de discussie met betrekking tot de identiteit van de beroepsgroep maatschappelijk werk onverminderd voortgezet. Uit een verslag van de Raad van Advies van de NOW van 16 februari 1984 kan worden opgetekend:

'Ten aanzien van de NOW ben ik van mening dat minder in de breedte moet worden gewerkt; dit geeft te weinig profilering. Een zwaarder accent moet worden gelegd op de verdere professionalisering van deskundigheden; het begrip welzijnswerk is nadelig en is te vaag; het maatschappelijk werk daarentegen doet een aantal aantoonbare dingen' (prof. dr. M. van Beugen).

En ook:

'Maatschappelijk werk vindt plaats onder andere in multi-disciplinaire teams; dit stelt hoge eisen aan de eigen professionaliteit en het ontwikkelen van een eigen identiteit. De profilering dient een sterk accent te krijgen onder meer door vast te houden aan de professionaliteit' (mw. A. van Zutphen).

Deze professionaliseringsdiscussie leidde in 1986 tot de oprichting van de Projectgroep Beroepsvraagstukken Maatschappelijk Werk (PBM).

1.8.5 Professionalisering: beroepsprofiel

In 1986 werd te Rijswijk de Projectgroep Beroepsvraagstukken Maatschappelijk Werk (PBM) geïnstalleerd. De projectgroep nam op zich om een beroepsprofiel van de maatschappelijk werker te ontwikkelen.

Op 19 september 1986 werd het 'voorlopige conceptprofiel' voor commentaar aan ruim tweehonderd uitvoerende maatschappelijk werkers voorgelegd, waarna op 2 april 1987 in nauw overleg met de beroepsgroep en werkveldorganisaties het Profiel van de Maatschappelijk Werker wordt vastgesteld.

Het beroepsprofiel bevat een beschrijving van de taken en methoden die horen bij de professie en beroepsuitoefening. Tevens worden de kwalificatie-eisen beschreven waaraan de beroepsbeoefenaar moet voldoen, zoals minimale opleidingsvoorwaarde hbo-niveau, ervaring en na- en bijscholing. Ten slotte wordt met behulp van het beroepsprofiel beschreven hoe de kwaliteit van de beroepsuitoefening kan worden bewaakt.

Beroepsprofiel

Een beroepsprofiel is het resultaat van afspraken tussen de beroepsgroep, het werkveld en de instellingen ten aanzien van de uitgangspunten, de doelstellingen, de functie en het domein waarop men zich samen baseert, met als opgave de beroepsuitoefening inhoud en vorm te geven.

De uitgangspunten zijn onder andere:

- een welomschreven waardeoriëntatie
- functie en doel van het beroep
- domein (waar manifesteert het beroep zich op micro-, meso- en macroniveau)
- ethiek (regels waarop de beroepsuitoefening zich baseert met betrekking tot de verhouding tot de cliënt, respect voor de persoon en erkenning van zijn verantwoordelijkheid voor eigen keuze van handelen)

Het vaststellen van het beroepsprofiel betekende een belangrijke fase in het professionaliseringsproces van het maatschappelijk werk. Het beroepsprofiel krijgt niet alleen een functionele uitwerking naar de opleidingen voor maatschappelijk werk, maar heeft ook betekenis voor onder meer nascholing en methodiekontwikkeling. Tevens kan het structureel van invloed worden op de verhouding tussen beroepsbeoefenaren en hun werkgever. Eveneens valt te verwachten dat het beroepsprofiel leidt tot wettelijke erkenning en titelbescherming van het beroep van maatschappelijk werker. Met het beroepsprofiel als basis voor de verdere inhoudelijke ontwikkeling van het beroep van maatschappelijk werk, wordt eens te meer nadrukkelijk duidelijk gemaakt dat maatschappelijk werkers niet vertegenwoordigd kunnen worden door een 'open' en 'brede' beroepsorganisatie, zoals de Nederlandse Organisatie van Welzijnswerkers (NOW), met zoveel verschillende beroepsgroepen (de vakbond en verschillende kleine, politiek georiënteerde groepen). Ruim een jaar na het vaststellen van het *Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker* (16 juni 1988) wordt de NOW opgeheven. Op diezelfde dag wordt de Landelijke Vereniging van Maatschappelijk Werkers opgericht.

Na een periode van twintig jaar was het nodig om het uit 1987 stammende beroepsprofiel te vernieuwen. De samenleving is veranderd en de praktijk van het beroep maatschappelijk werker heeft zich voortdurend ontwikkeld. Maatschappelijk werkers zijn meer vraaggericht gaan werken. Het reflecteren op hun professioneel handelen leidt tot nieuwe vragen en verdieping van en verantwoordingen van toegepaste methodieken. Aansluitend op deze ontwikkeling komt er meer aandacht voor morele vraagstukken en beroeps-ethiek. De maatschappij kijkt kritisch naar de beroepsgroep, wat van de beroepsgroep zelf eveneens een kritische zelfreflectie vereist om het professioneel handelen te kunnen blijven legitimeren.

In januari 2006 presenteerde de beroepsvereniging, de Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers (NVMW), het geheel vernieuwde en uitgebreide *Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker*.

1.8.6 Professionaliteit en competenties

Maatschappelijk werk is een professie, maatschappelijk werkers zijn professionals. Professionaliteit veronderstelt reflectie op het werk door zichzelf steeds vragen te stellen over eigen keuzes van handelen. Als professional kijk je vanuit verschillende perspectieven terug op je handelen en leert daarvan. De professionaliteit van de maatschappelijk werker kent drie dimensies:

- 1 Normatieve professionaliteit: is mijn handelen ethisch verantwoord?
- 2 Technisch-instrumentele professionaliteit: is mijn handelen effectief?
- 3 Persoonlijke professionaliteit: is mijn handelen echt, waarachtig?

Deze drie dimensies zijn met elkaar verweven en blijven zich in samenhang met elkaar ontwikkelen (NVMW, 2006).

De professionele eisen worden tot uitdrukking gebracht in competenties. Het beroepsprofiel definieert een competentie als: de bekwaamheid om – met integratie van kennis, houding, vaardigheden en persoonlijke kwaliteiten – adequaat beroepsmatig te handelen in complexe onvoorspelbare situaties. Het gaat om waarneembaar gedrag waarin kennis, weten hoe te handelen en houding steeds in ontwikkeling blijven en leiden tot integratie. Een competentie eist een degelijke, op het werk gerichte en goed onderhouden kennis. Naast de theoretische kennisbasis, gaat het om zelfkennis en houding. Bij competenties gaat het om een uitwerking van de hiervoor genoemde drie dimensies van professionaliteit in een nauwe samenhang met elkaar.

In het huidige *Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker* worden achttien 'breed geformuleerde' competenties beschreven en nader toegelicht. De opgeleide maatschappelijk werker beschikt over deze generieke competenties. In veel werksoorten zijn specifieke en aanvullende competenties nodig. Per werksoort kun je in de volgende hoofdstukken, meer of minder uitgebreid, lezen welke specifieke competenties nodig zijn als aanvulling op, of ter verdieping van de achttien generieke competenties.

1.8.7 Professionalisering: professionele dilemma's

Het feit dat maatschappelijk werkers zich steeds opnieuw moeten verhouden tot allerlei maatschappelijke ontwikkelingen, plaatst hen ook regelmatig voor moeilijke keuzes: dilemma's. In het maatschappelijk werk bestaat een spanning tussen enerzijds professionele autonomie en anderzijds de verwachtingen en eisen zoals die van buitenaf, vanuit de samenleving, aan het beroep worden gesteld. Het lastige is dat 'de buitenwereld' in bepaalde gevallen bepalend is voor de 'inkleuring' van hoe het maatschappelijk werk zou moeten reageren of handelen. Dit leidt tot dilemma's voor de werker of voor de instelling. Het volgende artikel geeft zo'n dilemma weer.

Het basale dilemma heeft te maken met onvrijwillige hulpverlening. Nu kun je natuurlijk stellen dat eigenlijk iedereen die niet op eigen kracht in staat is zijn problemen op te lossen op een of andere manier onvrijwillig hulp vraagt. In die zin is alle hulpverlening onvrijwillig. Maar dat is niet wat hier bedoeld wordt.

Het gaat hier met name om die situaties waarin anderen dan de cliënt vinden dat er hulp moet worden verleend. Dat staat haaks op een lang gehanteerd principe in het maatschappelijk werk, namelijk dat cliënten zelf gemotiveerd moeten zijn om hulp te vragen. Nu zijn er een paar terreinen aan te wijzen waarop dat principe niet geldt.

Professionaliteit

1

Competenties

Generieke
competenties

Dilemma's

Onvrijwillige
hulpverlening

TROUW, 25 AUGUSTUS 2009

Laura (13) snapt niets van tumult

**Van onze verslaggeefster
Alleen de wereld rondzeilen op je der-
tiende? Laura Dekker wil het graag.
Haar ouders ook. Maar de kinderbe-
scherming niet.**

De 13-jarige Laura Dekker wil vanaf september in haar eentje de wereld rondzeilen. Haar ouders hebben geen bezwaar tegen haar twee jaar durende reis, maar de Raad voor de Kinderbescherming wel. Voor de rechtbank in Utrecht eiste de raad gisteren dat hun zeggenschap over het kind wordt beperkt.

De zeilster uit Wijk bij Duurstede wil als jongste wereldzeiler een nieuw record vestigen. Nu ligt het record op 17 jaar. Onderweg wil het meisje onderwijs op afstand volgen, zodat ze bij thuiskomst haar havo-diploma kan halen.

'Laura heeft zout in haar bloed', aldus haar advocaat Peter de Lange. Hij stelt dat het meisje 'net als andere topsporters' in staat moet worden gesteld haar passie te volgen.

De Raad voor de Kinderbescherming twijfelt niet aan de zeiltechnische kwaliteiten

van de scholiere. Wel zijn er zorgen over haar ontwikkeling. 'Kinderen hebben er recht op zich tot een stabiel persoon te ontwikkelen, door onderwijs, contact met leeftijdgenoten en hulp van de ouders', aldus een woordvoerder. 'De vraag is of dat op deze manier kan.'

Een solozeiltocht is niet zonder risico's. Slaapgebrek, hallucinaties bij lange windstiltes, gevaarlijk weer en ander scheepvaartverkeer kunnen tot ongelukken leiden.

Docente familierecht Christina Jeppesen de Boer van de Universiteit Utrecht kent geen vergelijkbare zaken. 'Dit is een principiële zaak: beslissen de ouders of de staat uiteindelijk over dit kind?' De rechter kon al ingrijpen bij verwaarlozing of mishandeling van een kind. 'De vraag is nu of dat ook kan als een kind iets graag lijkt te willen, en de ouders het daarin steunen.'

Zelf vindt Laura Dekker alle tumult rondom haar voorgenomen solotocht 'een beetje overdreven', zei ze gisteren na de rechtszitting: 'Ik heb nog niet eens één meter gezeild.'

In de eerste plaats heb je met onvrijwillige hulpverlening te maken bij schuld-hulpverlening. In bepaalde gevallen worden schulden alleen gesaneerd wanneer de cliënt een soms meerjarige begeleiding door een maatschappelijk werker accepteert in het kader van de Wet Schuldsaneringen Natuurlijke Personen (WSNP). Een ander terrein is dat van de gezinsvoogdij, wanneer een kind op basis van een uitspraak van de kinderrechter onder toezicht van een gezinsvoogdijinstelling wordt geplaatst (wanneer een ondertoezichtstelling (ots) is uitgesproken). Ook het werk binnen reclassering en verslavingsreclassering vindt plaats binnen gedwongen kaders. En dan is er de situatie waarin maatschappelijk werkers worden ingeschakeld bij overlast. Hier worden maatschappelijk werkers te hulp geroepen door bijvoorbeeld politie, buren of Gemeentelijke Geneeskundige Dienst (GGD). Het dilemma waar de maatschappelijk werker in dit geval voor staat, is de vraag wie de cliënt is (is degene die de vraag stelt de cliënt?) en met welk recht je mag ingrijpen.

Een heel ander soort dilemma dat zich voordoet, was en is de vraag of het maatschappelijk werk een beroep is, of dat je het moet zien als een func-

tie? Dit komt neer op de volgende vraag: moet je als maatschappelijk werker de instructies, die door managers en teamleiders worden gegeven, strikt opvolgen of moet je in de eerste plaats zelf kiezen voor het werken met de cliënt, het eigenlijke werk waarvoor je bent aangenomen?

Van der Lans (2008) schrijft hierover: 'De ontwikkeling van de laatste twintig jaar heeft ertoe geleid dat het beroep maatschappelijk werk meer het karakter heeft gekregen van een functie.'

In de praktijk betekent dit dat de maatschappelijk werker in verhouding veel bezig is met administratie, soms van minuut tot minuut bijhouden en registreren van zijn activiteiten. Hierdoor blijft er minder tijd over voor het werken met cliënten. Het beroep, de beroepsnaam en daarmee de identiteit worden daardoor minder herkenbaar. De vraag is dan ook hoe de beroepsverantwoordelijkheid en goed werknemerschap zich tot elkaar verhouden. Deze vraag kan leiden tot een professioneel dilemma. De Code voor de maatschappelijk werker (2010) kan hierbij richting geven.

Professioneel
dilemma

CASUS

Rapportage

De maatschappelijk werker binnen een instelling rapporteert over cliënten. Daartoe verricht hij per cliënt een kort onderzoek, waarna hij de bevindingen op papier zet. Aan een dergelijke opdracht 'mag' hij volgens de normering in totaal elf uur werken. Zijn professionele streven is de cliënt in het rapport tot zijn recht te laten komen en zo volledig mogelijk te zijn.

Tegelijkertijd wil hij een beknopt, helder rapport afleveren. Hij steekt veel energie in het onderzoek en raadpleegt zo mogelijk diverse referenten. Hij besteedt aandacht aan een zorgvuldige formulering in de rapportage.

Regelmatig redt hij het niet de opdracht binnen elf uur te voltooien. Hij levert per maand minder rapporten af dan zijn collega's en dat krijgt hij ook te horen van zijn leidinggevende.

Niets dan lof voor de kwaliteit, maar de kwantiteit laat te wensen over. Hoe verhoudt zich de wens van de organisatie tot de professionele eisen die de maatschappelijk werker aan zichzelf stelt?

1.8.8 Professionalisering: functie en beroep

Je krijgt in deze subparagraaf informatie over het verschil tussen functie en beroep.

Een definitie van een functie bevat de volgende aspecten. Bij een functie wordt gewerkt vanuit een opdracht, gegeven in een hiërarchische verhouding tussen de opdrachtgever en de functionaris. Vanuit een positie gereedeneerd is het handelen 'instrumentgericht' en het kenmerkt een technischerationale invulling van dat handelen. De denklijn is lineair bij het gebruik van methodieken en instrumenten. Een voorbeeld hiervan ziet er dan als volgt uit. Van intake en diagnose via vastomlijnde en voorgeschreven behandelplannen naar het realiseren daarvan. Bij voorkeur met vooraf geformuleerde doelen en tijdsbepaling. In het maatschappelijk werk wordt de beroepsuitoefening op deze wijze meer en meer gestuurd door onder andere financieringsnormen en resultaatverplichtingen. Het beroep onderscheidt zich hierdoor steeds minder van een functie. Uiteraard zijn er nuanceringen en variabelen ten aanzien van een definitie van een functie.

Functie

Beroep

De definitie van een beroep wordt gekenmerkt door een normatieve professionele werkwijze. De normatief professionele werkwijze doet voor de beroepsbeoefenaar een appel op diens zelfvertrouwen en eigen potentieel. Dit maakt hem minder afhankelijk van methoden en technieken. Dit wil niet zeggen dat geen gebruik wordt gemaakt van methoden en technieken. Er is bij de beroepsbeoefenaar (hulpverlener) steeds sprake van een intern, normatief besluitvormingsproces en reflectie (Groen, 2008), waarmee de hulpverlener verantwoording aflegt aan zichzelf, de cliënt, de collegae. Hij doet dit vanuit en mede op basis een beroepscode, een beroepsprofiel en een beroepsdoelstelling. Deze zelfreflectie richt zich op zowel de cognitieve als affectieve aspecten van het handelen.

Zelfreflectie

DE VOLKSKRANT, 24 AUGUSTUS 2009

Hulpverlening mist moraal

Er is dringend behoefte aan 'moresprudentie' in de hulpverlening, vindt Lia van Doorn. Nu varen veel hulpverleners in stilte op hun eigen kompas.

Met enige regelmaat worden beslissingen van hulpverleners nationaal nieuws. Het handelen van gezinsvoogden en behandelaren van Savanna, het Maasmeisje of baby Hendrikus werden in de kranten en op televisie breed uitgemeten. Meestal maken hulpverleners bij ingewikkelde zaken hun afwegingen in relatieve stilte. En daarbij houden ze vaak hun hart vast: 'als ik maar niet de volgende ben die publiekelijk aan de schandpaal wordt genageld'. Het proces van de morele oordeelsvorming in de hulpverlening moet beter en met name startende hulpverleners verdienen daar steun bij, in ieder geval binnen de opleidingen. Maar de verantwoordelijkheid ligt breder, want het omgaan met morele dilemma's en de oordeelsvorming daarover is tegelijkertijd ook een instellingszaak en een samenlevingszaak. In het professionele handelen liggen waar- den besloten die betrekking hebben op het verwezenlijken van het goede leven. Die zijn moreel van aard. Maar: wie bepaalt wat het goede leven is? De samenleving, het individu – de cliënt – of de normen van het sociale netwerk rondom de cliënt? En in hoeverre spelen de eigen normen van professionals een rol?

Twee voorbeelden die de normatieve beladenheid illustreren.

Het eerste gaat over de vraag wat verwaarlozing is. De wettekst is er niet duidelijk over en de meningen verschillen. Autochtone Nederlanders sturen hun kinderen meestal vroeg naar bed. In veel andere culturen is dat niet gebruikelijk. Maar is er sprake van verwaarlozing als kinderen om half twaalf 's nachts buiten spelen? Wie het weet, mag het zeggen.

Het tweede voorbeeld heeft betrekking op de multiculturele samenleving. Hoe gaan hulpverleners die met jongeren werken om met radicalisering? Bijvoorbeeld als ze contact leggen met autochtone 'Lonsdalejongeren' of met radicaliserende moslimjongeren? Als ze zich op dit terrein begeven, en het gesprek aangaan met deze jongeren, dan begeven ze zich automatisch op het terrein van de overtuigingen. Dat werk is moreel beladen, en raakt aan hun eigen emoties. Hoe moeten ze zich ten opzichte van deze jongeren opstellen? Hoe moeten ze handelen?

Ze krijgen daarin weinig sturing vanuit hun organisatie of vanuit de samenleving. Ook de politiek geeft geen of tegenstrijdig richting aan. Zoals onlangs in Slotervaart. Daar ontstond commotie over de straatcoaches die in opdracht van de gemeente contacten onderhouden met mensen uit orthodox-islamitische milieus. Vanwege hun geloofsovertuiging weigerden de

straatcoaches vrouwen een hand te geven bij de begroeting. Verschillende politici spraken zich over deze kwestie uit. Die stonden echter lijnrecht tegenover elkaar.

De noodzaak om aandacht te besteden aan ethische kwesties en morele oordeelsvorming, zal de komende jaren vermoedelijk verder toenemen. Traditionele normatieve kaders brokkelen langzaam af. Allesomvattende wereldbeschouwingen worden losgelaten en er komen nieuwe bij. In de multiculturele samenleving worden nieuwe waardesystemen, zoals de islamitische traditie vervlochten om onze oude joods-christelijke traditie. Het wordt ook steeds minder duidelijk wie ons in moreel opzicht de weg wijst. De oude gezagsdragers – artsen, politieagenten en onderwijzers – hebben hun autoriteit verloren en er zijn weinig nieuwe gezagsdragers voor in de plaats gekomen. Opvattingen over wat het goede leven is, moeten nu van binnenuit komen en ontleend worden aan de innerlijke overtuigingen van ieder mens afzonderlijk.

Gevolg is dat mensen steeds meer denkwerk moeten verzetten om hun eigen leven vorm te geven: ze moeten reflecteren, morele standpunten innemen en keuzes maken. Dat geldt voor alle burgers en des te meer voor sociale professionals omdat die zich ook in het leven van cliënten mengen.

Dit overziend is het verwonderlijk dat het thema van de morele dilemma's en morele oordeelsvorming binnen de hulpverlening tot op heden zo weinig aandacht krijgt.

Het is een ondergeschoven kindje.

Binnen de opleidingen Maatschappelijk Werk en Dienstverlening op Hogescholen wordt er lang niet altijd aandacht aan besteed. Studenten zijn zich vaak ook nog onvoldoende bewust van het belang van ethiek voor hun toekomstige werk. Ook binnen de organisaties waar hulpverleners werken, is er in de regel weinig oog voor dit thema. Managers worden vaak in beslag genomen door interne regelgeving, fusies, reorganisaties, financieringsproble-

men of personeelstekorten. Ze hebben vaak amper tijd zich te verdiepen in de manier waarop hun medewerkers hun beroep nu precies uitoefenen. Bovendien beschouwen managers het omgaan met morele dilemma's vaak als een onderdeel van het professionele handelen waar de professional zelf verantwoordelijk voor is.

Morele dilemma's binnen de hulpverlening kunnen op verschillende manieren meer in de schijnwerpers worden gezet. In de eerste plaats is er winst te behalen door binnen hulpverleningsinstelling meer ruimte te creëren voor reflectie. Omdat hulpverleners in de regel doeners zijn, is het van belang dat ze door hun leidinggevenden worden aangemoedigd te reflecteren op hun handelen, om dat methodisch en controleerbaar te doen en om het betwistbaar te maken. Bijvoorbeeld door morele dilemma's en de wijze van oordeelsvorming aan de orde te stellen tijdens inter- en supervisiebijeenkomsten en om ze bespreekbaar te maken via socratische gespreksvoering of andere methoden van moreel beraad.

In de tweede plaats kan – analoog aan de traditie binnen het recht om jurisprudentie te verzamelen – binnen de hulpverlening een traditie worden ontwikkeld om moresprudentie te verzamelen. Daarbij kunnen veelvoorkomende ethische dilemma's worden verzameld met de standpunten die daarbij zijn ingenomen. Daarmee kan een bodem worden gelegd onder het ethisch handelen en het biedt gelegenheid te 'leren van gevallen.'

In de derde plaats kunnen sommige aspecten van de wijze waarop het bedrijfsleven omgaat met morele dilemma's als inspiratie dienen. Zo nemen multinationals die zaken doen in Afrika of Azië op organisatieniveau standpunten in over ethisch beladen zaken zoals omgaan met steekpenningen, mensenrechten, kinderarbeid of behoud van het milieu. Ze formuleren de waarden die het bedrijf nastreeft en vertalen die naar normen en gedragscodes voor hun medewerkers.

Wie bepaalt tegenwoordig wat het goede leven is?

Analoog daaraan kunnen managers van hulpverleningsinstellingen hun werkers onder steunen door op organisatieniveau standpunten in te nemen, door een normenstelsel of kernwaarden te formuleren en werkers zo kaders te bieden voor hun handelen bij morele kwesties.

Ten slotte zouden hulpverleners de morele dilemma's waar zij op stuiten meer wereldkundig moeten maken. Daarmee kunnen ze wellicht een grotere bijdrage leveren in het zoeken naar oplossingen voor heikele maatschappelijke vraagstukken. Want ze beschikken over cruciale kennis: in het contact met hun cliënten signaleren ze nieuwe morele vraagstukken en zoeken wegen in ethisch beladen situaties die zo nieuw zijn dat er nog geen maatschappelijk debat over is gevoerd.

Hulpverleners zijn als het ware de voorlopers van ons gedeelde ethisch besef. In hun dagelijkse werk ontwikkelen ze opvattingen over onontgonnen morele gebieden. Met die kennis hebben ze goud in handen. We kunnen van hen leren. Door de dilemma's waar zij mee worstelen wereldkundig te maken, kunnen ze het maatschappelijk debat daarover aanjagen en in de buitenwereld wellicht ook meer begrip kweken voor de complexiteit en delicateit van hun werk.

Lia van Doorn is lector innovatieve Maatschappelijke Dienstverlening bij de Hogeschool Utrecht.

Dit is een bekorte versie van een essay dat zij schreef over de identiteit van de hbo-professional.

Het benaderen van een cliënt vanuit de definitie van een beroep (maatschappelijk werker, of anders) kenmerkt zich door het reflectieve karakter. De beroepsbeoefenaar werkt allereerst interactief en communicatief met de cliënt en heeft als prioriteit het tot stand brengen van een professionele relatie.

Volgens het Beroepsprofiel (2006, competentie 17) is de maatschappelijk werker in staat de eigen professionaliteit te onderhouden door kritische reflectie op eigen beroepsmatig handelen, en stelt zich daartoe vragen op het vlak van drie professionaliteiten, te weten: de technisch-instrumentele, de normatieve en de persoonlijke professionaliteit. Onder meer expliciteert hij eigen denken en handelen in collegiaal verband, werkbegeleiding, supervisie en intervisie (zie subparagraaf 2.3.3 voor de beschrijving van deze begrippen).

De professionele verantwoordelijkheid

- De professional neemt de verantwoordelijkheid voor de keuze van methodieken.
- De methodiek- en methodekeuze wordt onder meer bepaald door de aard van de problematiek, het type cliënt, de diagnose en de doelstelling van het beroep en van de instelling.
- De professional kan de methodiekkeuze en methodekeuze verantwoorden naar de beroepsgroep waarvan de professional deel uitmaakt en die hij als zodanig vertegenwoordigt.
- De professional kan de methodieken en methodekeuze verantwoorden naar de cliënt of het cliëntstelsel.

1.8.9 Professionalisering: beroepsregistratie

De beroepsregistratie wordt uitgevoerd door de Stichting Beroepsregistratie van Maatschappelijk Werkers te Utrecht. Het doel van de registratie is vast te leggen welke maatschappelijk werkers geacht kunnen worden in voldoende mate theoretisch onderlegd en praktisch ervaren te zijn om de taken die behoren bij de beroepsuitoefening, zelfstandig te kunnen uitvoeren en te verantwoorden. Tot de minimale voorwaarden om in aanmerking te komen voor registratie behoren: hbo-diploma of -getuigschrift, werkervaring, onderschrijving van het beroepsprofiel van de maatschappelijk werker, werken volgens de code voor de maatschappelijk werker en periodieke nascholing. Jaarlijks ontvangen de geregistreerden in het beroepsregister een vademecum. Dit vademecum biedt een overzicht van alle maatschappelijk werkers die op een bepaalde peildatum staan geregistreerd. Verder worden actuele ontwikkelingen aangaande het beroepsregister hierin beschreven. Het Beroepsregister van Maatschappelijk werkers is met ingang van 1 januari 2008 opgevolgd door de stichting Beroepsregister van Agogische en Maatschappelijk werkers (BAMw).

In de tweede helft van de jaren negentig van de vorige eeuw krijgt de ontwikkeling van de vrij gevestigde maatschappelijk werker nieuwe impulsen. Dit houdt onder meer in dat maatschappelijk werkers een eigen praktijk hebben om cliënten hulp te verlenen bij psychosociale problemen; een ontwikkeling die in Amerika al langer gaande is. Anno 2014 zijn circa zeshonderd maatschappelijk werkers met hun eigen praktijk 'vrij gevestigd'. Met een registratie bij de NVMW onderschrijft de vrijgevestigd maatschappelijk werker de uitgangspunten van de beroepscode en het beroepsprofiel.

Vrij gevestigde
maatschappelijk
werker

1.8.10 Professionalisering: wetenschap

In juni 1988 werden stappen ondernomen om te komen tot de oprichting van de initiatiefgroep Leerstoel Maatschappelijk werk. De initiatiefgroep werd gevormd door dezelfde instellingen en organisaties die deel uitmaakten van de PBM, die ook het beroepsprofiel tot stand brachten. De initiatiefgroep had mevrouw Marie Kamphuis bereid gevonden haar naam te verbinden aan de op te richten stichting. Met de Marie Kamphuis Stichting wordt een hommage gebracht aan de vrouw die een bijdrage heeft geleverd aan de professionele ontwikkeling van het maatschappelijk werk in Nederland. Hoewel er reeds in de jaren 1946-1948 werd gesproken over de mogelijkheden van een universitaire opleiding tot maatschappelijk werker, heeft de universiteitsraad van de Rijksuniversiteit Utrecht in haar vergadering van 23 oktober 1990 besloten de Marie Kamphuis Stichting te Utrecht bevoegd te verklaren de bijzondere leerstoel Grondslagen van het Maatschappelijk Werk aan de faculteit der Sociale Wetenschappen te vestigen. Daarmee was de eerste hoogleraarsstoel in het maatschappelijk werk een feit. Op 22 november 1995 aanvaardde dr. Geert van der Laan zijn ambt van hoogleraar aan de Universiteit van Utrecht, met het houden van een oratie getiteld *Leren van gevallen*, over het nut van de reconstructie van casuïstiek voor praktijk en wetenschap. Naast een lectoraat aanvaardde prof. dr. Geert van der Laan op 24 oktober 2006, met het uitspreken van de rede 'Maatschappelijk werk als ambacht, inbedding en belichaming', het bijzonder hoogleraarschap Grondslagen van het Maatschappelijk Werk aan de Universiteit voor Humanistiek.

Aan de Radboud Universiteit is met ingang van 31 augustus 2002 een tweede bijzondere leerstoel Maatschappelijk Werk gevestigd en sinds het voorjaar van 2003 bezet door Carol van Nijnatten.

Op 8 november 2010 aanvaardde Hans van Ewijk, aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht, het bijzonder hoogleraarschap, Grondslagen van het Maatschappelijk werk.

Inmiddels zijn er binnen verschillende hogescholen lectoraten gevestigd die door onderzoek, bijdragen leveren aan de verdieping en verwetenschappelijking en daarmee de professionalisering van het maatschappelijk werk. In juni 2009 is prof. dr. Peter van der Laan (niet te verwarren met Geert van der Laan) formeel van start gegaan als bijzonder hoogleraar Reclassering aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij is de eerste hoogleraar op dit vakgebied in de geschiedenis van de Nederlandse wetenschap. Deze ontwikkelingen in onderwijs en wetenschap sluiten aan bij de actuele vraag binnen het brede veld van hulpverlening naar methoden om 'evidence based' te werken, dat wil zeggen dat interventies wetenschappelijk onderzocht en bewezen effectief zijn. Overigens merkt Geert van der Laan op dat deze vraag mede voortkomt uit het op één lijn stellen van effectiviteit met productiviteit. Hij stelt dat er ook een andere kant is van het verhaal: de 'practice based evidence' van professionals: ervaringskennis, opgebouwd vanuit reflectie op casuïstiek kan hypothesen genereren voor nauwkeurigere metingen door onafhankelijk onderzoekers.

Evidence-based practice en practice-based evidence passen bij elkaar en kunnen niet zonder elkaar (Menger en Krechtig, 2008).

Evidence based

Practice based
evidence

NVMW

De Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers ontwikkelt zich in snel tempo tot een organisatie die een sterk profiel van het beroep neerzet. De vereniging geeft een vakblad uit en organiseert inhoudelijke regionale en landelijke bijeenkomsten.

De NVMW doet aan kennisoverdracht. Binnen de vereniging zijn functiegroepen actief, denk aan de functiegroep bedrijfsmaatschappelijk werk, verpleeghuismaatschappelijk werk of schoolmaatschappelijk werk. De functiegroepen ontwerpen eigen 'functieprofielen'.

Er zijn regiogroepen samengesteld uit leden, uitvoerend werkers, studenten en docenten. De vereniging heeft een Wetenschappelijke Advies Raad (WAR), die een adviesorgaan is voor bestuur en directie. De Raad houdt zich bezig met het actief signaleren van wetenschappelijke ontwikkelingen en maatschappelijke trends die relevant zijn voor de uitoefening en ontwikkeling van het beroep maatschappelijk werk, het organiseren van en/of bijdragen aan inhoudelijke congressen, vraagstukken over inrichting en organisatie van het beroep en beroepsontwikkeling en de vereniging.

Bron: notitie WAR/NVMW; Schilder, 2013

1.8.11 Professionalisering: wettelijke erkenning?

Het beroep maatschappelijk werker valt nog steeds in de categorie semi-professie. Uitgaande van de voorwaarden om als beroep in aanmerking te komen voor een wettelijke erkenning en titelbescherming, geldt voor de discipline maatschappelijk werk dat nu aan die voorwaarden is voldaan. Wettelijke erkenning van het beroep van maatschappelijk werkers blijft een thema waar de NVMW zich blijvend voor inzet (Jaarverslag 2012, 2013). Tussen 1984 en 1986 werd maatschappelijk werkers de mogelijkheid geboden om te komen tot een gedeeltelijke erkenning (via de registratie) binnen een wettelijk kader: het zogenoemde BIG (Beroepen in de Individuele Gezondheidszorg). Echter, een gedeeltelijke erkenning voor slechts bepaalde sectoren, zoals hier de gezondheidszorg, wees de beroepsvereniging af. Hierdoor is de beroepsgroep nog steeds niet wettelijk erkend. Na meer dan honderd jaar ontwikkeling en algemeen aanvaarde maatschappelijke erkenning van het beroep en de maatschappelijke functie van het beroep maatschappelijk werker, streeft de NVMW er nu naar om zo spoedig mogelijk de wettelijke erkenning en titelbescherming te realiseren.

Uit het volgende citaat blijkt de erkenning en de *maatschappelijke functie* van het maatschappelijk werk.

'Al jaren heeft de NVMW wettelijke erkenning en kadering voor het maatschappelijk werk hoog op haar verlanglijst staan.

In de jeugdzorg en het jeugdbeleid is die stap nu heel dichtbij. Dat blijkt uit een brief die de minister voor Jeugd en Gezin en de staatssecretarissen voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap op 10 juni namens het kabinet aan de Tweede Kamer hebben gestuurd. Daarin laat het kabinet de kamer weten de zorg voor kinderen in en om school wettelijk te willen borgen.

Onder zorg in en om de school verstaat het kabinet ook expliciet het (school) maatschappelijk werk voor het reguliere onderwijs (bo, vo en mbo). Dat het kabinet de gehele zorgketen voor kinderen in en om scholen wettelijk wil borgen, en daarbij het belang van het maatschappelijk werk nadrukkelijk benoemt, verheugt mij. Dit is een enorme opsteker voor het (school)maatschappelijk werk.'

Bron: Nieuwsbrief NVMW, juni 2009

Lees verder

- www.mks.nl
- www.nvmw.org
- www.vvmw.nl
- www.ifsw.org
- www.naswfoundation.org